

протесту в нашій країні і прогресивних мас за кордоном смертний вирок цим юнакам було скасовано [9, 1933, № 5—6, с. 8].

Подібних прикладів можна навести багато. Всі вони свідчать про високу інтернаціоналістську свідомість радянської молоді. Значна роль у формуванні такої свідомості належить комсомольській пресі. Ось чому Комуністична партія, комсомол і в сучасних умовах пресу вважають найголовнішим засобом інтернаціонального виховання. «Партійні організації, — підкреслив Л. І. Брежнев на XXV з'їзді КПРС, — покликані здійснювати повсякденне, конкретне керівництво пресою, добиватися підвищення ідейного рівня і дієвості її виступів» [2, с. 88].

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. З чого почати? — Ленін В. І. Повне збір. тв., т. 5, с. 1—12.
2. Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1976. 274 с.
3. Голуб Ф. ЛКСМ в культурно-національному будівництві. Х., ДВУ, 1929. 60 с.
4. Изгур И. Огонь в конвертах. Киев — Одесса. 1934. 90 с.
5. Газ. «Комсомолец України».
6. Газ. «Майбутня зміна».
7. Газ. «Молодий робітник».
8. Газ. «Молодий пролетар».
9. Ж. «Интернациональный маяк».
10. Ж. «Комсомолец-агитатор».
11. Ж. «Студент революції».
12. Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС.
13. Партійний архів Інституту історії партії ЦК Компартії України.
14. Партійний архів Дніпропетровського обкому Компартії України.
15. Центральний архів ВЛКСМ.
16. Центральний державний архів Жовтневої революції СРСР.

В. П. ВІДЕНІН, М. Т. ДАНИЛЕНКО

РОБОТА ПАРТІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ ПО ПОСИЛЕННЮ РОЛІ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ І ПРОПАГАНДИ В АТЕЇСТИЧНОМУ ВИХОВАННІ НАСЕЛЕННЯ (1954—1961 рр.)

Важливу роль у формуванні науково-матеріалістичного світогляду і в подоланні релігійних пережитків серед населення мають такі засоби масової інформації і пропаганди як преса, радіо і телебачення. Серед інших засобів атеїстичної пропаганди вони відзначаються масовішим і емоційнішим впливом та великою проникливістю.

Розробляючи систему науково-атеїстичного виховання, В. І. Ленін особливо підкреслював велику роль літератури, преси, радіо в боротьбі з релігійною ідеологією, вказував на необхідність учитись у французьких та інших просвітителів мистецтву використову-

вати літературу в поширенні атеїзму. «Ми вимагаємо цілковитого відокремлення церкви від держави, — вказував В. І. Ленін, — щоб боротися з релігійним туманом чисто ідейною і тільки ідейною зброєю, нашою пресою, нашим словом» [1, с. 135].

Тому дослідження і узагальнення досвіду атеїстичної пропаганди засобами масової інформації має велике не лише теоретичне, але й практичне значення.

Деякі питання цієї проблеми висвітлено в брошурі А. Рогова [5], у статтях Ф. Олещука [8, 1959, № 2, с. 32—34], М. Морозова та Е. Лісавцева [7, 1958, № 11, с. 12—13], В. Бичатіна [6, 1964, № 4, с. 80—82] та ін. Однак питання про роль преси, радіо і телебачення в атеїстичному вихованні, зокрема на Україні, досліджено недостатньо. Особливо, на наш погляд, заслуговує вивчення досвіду партійних організацій республіки по використанню цих засобів масової пропаганди з часу прийняття важливих постанов ЦК КПРС (1954 р.) з питань атеїстичної пропаганди [2, с. 96—106] до прийняття нової Програми КПРС.

З початку Великої Вітчизняної війни і в перші післявоєнні роки припинилося видання всіх антирелігійних журналів і газет безвірницькими організаціями, а друкування атеїстичних матеріалів в інших виданнях було недостатнім, у той час як релігійні організації великими тиражами видавали свою літературу. Ліквідація такого ненормального становища стала можливою, коли ЦК КПРС рішуче засудив прояви примиренства щодо релігії і взяв курс на посилення антирелігійної роботи в країні.

Постановою «Про великі недоліки в науково-атеїстичній пропаганді і заходи її поліпшення» від 7 липня 1954 р. ЦК КПРС зобов'язав партійні організації ширше використовувати в антирелігійній роботі пресу, радіо, кіно. Редакції газет і радіокомітетів мусили систематично друкувати і передавати матеріали на науково-природничі і атеїстичні теми, поширювати кращий досвід пропаганди атеїзму. Товариство «Знання» було зобов'язане розпочати видання масового науково-популярного щомісячного журналу «Наука и религия» [2, с. 100].

Виконуючи цю постанову, ЦК КП України, обкоми партії розробили конкретні заходи щодо посилення антирелігійної пропаганди засобами преси і радіо. Переглянули тематичні плани випуску книжкової продукції на 1954 р., зобов'язали запланувати редакціям газет, журналів і радіокомітетів постійну публікацію і передачу статей та кореспонденцій на атеїстичні теми.

Однак в 1954—1956 рр. антирелігійна тематика в пресі і радіо ще не набула належного місця. Видавництва і редакції ще не мали достатнього активу авторів-антирелігійників, запасу редакційних матеріалів. Цим по суті і пояснюється те, що такі видавництва як «Молодь», «Мистецтво», «Радянська школа» не змогли в 1954 р. випустити жодної книги на атеїстичні теми. З обласних видавництв лише Львівське і Одеське випустили по одній брошурі [11, ф. 1, оп. 196, од. зб. 32, арк. 74—76]. Товариство «Знання»

УРСР у 1954 р. видало 4 брошури на атеїстичні теми, в 1955 р. — 4, в 1956 р. — 5 [4, с. 17—19].

Поліпшенню науково-атеїстичної пропаганди в пресі і радіо в значній мірі сприяло обговорення в партійних організаціях видавництва і редакцій журналів, газет і радіокомітетів рішень Секретаріату ЦК Компартії України, прийнятих в 1956 р. і 1957 р. Обкоми і райкоми партії посилили контроль за роботою преси і радіо, систематично затверджували редакційні тематичні плани.

Держполітвидав УРСР випустив збірники К. Маркса, Ф. Енгельса і В. І. Леніна про релігію, окремі їх праці з питань філософського матеріалізму, атеїстичні твори О. М. Ярославського та І. І. Скворцова-Степанова. В 1959 р. у Держполітвидаві УРСР було створено спеціальну редакцію атеїстичної літератури. Про розмах видання антирелігійної літератури обласними й республіканськими видавництвами свідчить таблиця, складена на основі довідки Книжкової палати України від 1.VI. 1963 р.

Основні показники видавничої роботи	Роки						
	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962
Кількість назв. книг	30	69	88	90	89	86	71
Тираж (тис. прим.)	297,1	2514,9	4300,4	1719,7	1647,9	1413,8	1243,3
Обсяг (друк. арк.)	209,0	277,2	441,6	429,2	513,1	392,2	330,0

Протягом 1956—1962 рр. було видано 523 назви антирелігійної літератури загальним тиражем 13 мільйонів і обсягом понад 2,5 тисячі друкованих аркушів. Багато робилося і для підвищення ролі періодичної преси в атеїстичній пропаганді. Природничонаукова пропаганда, спрямована проти релігії, стала концентруватися в журналі «Наука і життя» — органі Товариства «Знання» УРСР, організованого в 1951 р. В 1954 р. в журналі вводиться постійна рубрика «Наука і релігія». З метою кращого використання журналу в антирелігійній пропаганді, ЦК Компартії України в серпні 1957 р. прийняв рішення про збільшення його обсягу з 4 до 6 друкованих аркушів та збільшення штату працівників редакції [11, ф. 1, оп. 147, од. зб. 2020, арк. 19]. В 1958 р. тираж журналу зріс з 30 до 40 тис. примірників. Лише в 1957 р. в журналі було надруковано 46 матеріалів на природничонауковій і науково-атеїстичні теми.

У зв'язку з тим, що випуск журналу «Наука і релігія», передбачений постановою ЦК КПРС від 7 липня 1954 р., затримувався, а потреба в спеціальному антирелігійному журналі була дуже велика, партійні організації України розпочали в 1958 р. випуск

обласних журналів-бюлетенів науково-атеїстичної інформації. Перший з них («Атеїст») видав Волинський обком Компартії України і обласне відділення Товариства «Знання». В 1958 р. тут вийшло у світ п'ять номерів обсягом 2,5 друк. аркуша кожний [11, ф. 1, оп. 216, од. зб. 129, арк. 143].

З 1959 р. розпочався випуск журналу «Наука и релігія» — органу Всесоюзного товариства «Знання». Але й це не зменшувало потреби в антирелігійній літературі на Україні. Практика показала, що обласні бюлетені видавалися на низькому теоретичному рівні, що висвітлення досвіду атеїстичної роботи вимагає зосередження в одному республіканському виданні. І відповідно до рішень ЦК Компартії України Правління Товариства «Знання» УРСР розпочало видавати з жовтня 1960 р. журнал «Войовничий атеїст» (з 1965 р. «Людина і світ»); обсягом 4 друк. аркушів, тиражем 40 тис. примірників. А тому видання обласних журналів-бюлетенів було припинено.

Журнал виправдував свою назву войовничого атеїста. Матеріали, що друкувалися в різноманітних жанрах, доходили до розуму і серця віруючих, надавали велику допомогу пропагандистам атеїзму.

З інших журналів, які стали брати активну участь в атеїстичній пропаганді, слід відзначити такі, як «Соціалістична культура» — орган Міністерства культури УРСР і «Народна творчість та етнографія» — Міністерства культури і Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії Академії наук УРСР.

Значний вклад у цю справу вніс також «Блокнот агітатора», який видавався відділеннями пропаганди і агітації обкомів партії протягом 1954—1962 рр. і навчав лекторів і агітаторів мистецтву масової й індивідуальної атеїстичної роботи. Так, у «Блокноті агітатора» Херсонського обкому партії з 1957 р. постійно вівся розділ «Бесіди на науково-атеїстичні теми» [11, ф. 1, оп. 216, од. зб. 66, арк. 26].

З 1956 р. антирелігійна тематика все більше займає місця на сторінках обласних і республіканських газет.

Лише за 5 місяців після Постанови Секретаріату ЦК Компартії України про записку відділу пропаганди і агітації ЦК КП України «Про деякі питання атеїстичної роботи серед населення Української РСР» від 9 серпня 1957 р. [11, ф. 1, оп. 147, од. зб. 2020, арк. 66] обласна газета «Зоря Полтавщини» вмістила серію статей на атеїстичні теми. В першій половині 1958 р. вона видрукувала 20 матеріалів на атеїстичні теми. Кременчуцька міська газета — 14, Решетилівська районна газета — 12 [15, ф. 15, оп. 6, од. зб. 1777, арк. 241].

Велику роботу по атеїстичній пропаганді вели газети «Крымская правда», «Кіровоградська правда», Львівська обласна газета «Вільна Україна», Іршавська районна газета «Нове життя» Закарпатської області та ін. [11, ф. 1, оп. 216, од. зб. 128, арк. 146].

Позитивним у роботі газет було те, що на їх шпальтах атеїстичні матеріали подавалися в найрізноманітніших формах і жанрах. Друкувалися кореспонденції з досвіду роботи лекторів, агітаторів, культурно-освітніх закладів, давалися відповіді на запитання читачів, вміщувалися огляди атеїстичної літератури та виступи тих, хто порвав з релігією.

З 1952 р. по 1961 р. кількість журналів на Україні зростає з 166 до 376 [3, с. 609], газет — з 1179 до 3116 [3, с. 611]. Однак ці зрості можливості не повністю використовувалися для бойової наступальної атеїстичної пропаганди. Багато обласних і особливо районних газет обмежувалися друкуванням інформаційних матеріалів та статей РАТАУ. В них замість аргументованої наукової критики релігійного світогляду нерідко висвітлювалися побутова розбещеність служителів культу і віруючих, чим наносилася образа їх релігійним почуттям і громадянській гідності. Обласна газета «Радянська Донеччина», наприклад, видрукувала статтю «Билиця про попа і його шофера», в якій вимагала втручання профспілкових органів у справу шофера, котрого священник прогнав за залицяння до його дружини і дочки [10, 1959, 14 черв.]. Лисецька районна газета Івано-Франківської області «Шляхом Леніна» 9 квітня 1959 р. вмістила інтерв'ю керівника громади секти єговістів з працівниками редакції, чим пропагувала погляди цієї антирадянської секти.

Партійні комітети посилили контроль за своїми друкованими органами, стали затверджувати місячні й кварталні плани випуску газет, плани радіопередач. Донецький обком партії, наприклад, затверджував також тематику і авторів статей на атеїстичні теми [13, ф. 326, оп. 60, од. зб. 3, арк. 248—250].

Все це дало змогу партійним організаціям у порівняно короткий строк усунути недоліки, домогтися більшої дієвості газет з атеїстичного виховання.

В. І. Ленін надавав великого значення в справі виховання трудящих радіомовленню, назвавши його «газетою без паперу і без відстані». На необхідність широкого використання радіо в атеїстичній пропаганді вказувалося і в постанові ЦК КПРС від 7 липня 1954 р. В ній, зокрема, ставилось завдання перед працівниками радіомовлення: передавати по радіо лекції, доповіді, статті, бесіди, відповіді на запитання радіослухачів на науково-атеїстичні теми [2, с. 100].

Партійні організації України стали більше використовувати радіо, а потім і телебачення в боротьбі з релігійними пережитками. Цьому сприяло й те, що з 1952 по 1961 рік кількість радіоприймачів і трансляційних точок зростає в республіці з 3 до 13 мільйонів [3, с. 609]. На 1961 р. було організовано роботу 11 телецентрів.

Миколаївський обком Компартії України, наприклад, затвердив план радіопередач на атеїстичні теми, а обласний радіокомітет

організував передачу понад 30 лекцій і бесід в 1957 р. [11, ф. 1, оп. 216, од. зб. 128, арк. 61]. По Дніпропетровському радіомовленню в 1957 р. регулярно передавалися статті і бесіди на атеїстичні теми, а в 1958 р. створено постійно даючий радіолекторій, передачі якого велися двічі на місяць. Він складався з двох відділів: природничонаукового і антирелігійного, передачі яких чергувалися [12, ф. 19, оп. 31, од. зб. 3860, арк. 10]. По Львівському обласному радіо атеїстичні матеріали передавалися у трьох відділах і лише в 1957 р. було зроблено 24 передачі на атеїстичні теми [14, ф. 3, оп. 8, од. зб. 1939, арк. 253].

Обласні і районні комітети партії постійно контролювали й спрямовували роботу редакцій місцевого радіомовлення. Так, бюро Полтавського обкому Компартії України в серпні 1958 р. спеціально розглянуло і прийняло рішення про поліпшення атеїстичної пропаганди засобами місцевого радіомовлення [15, ф. 1, оп. 1, од. зб. 2274, арк. 271]. У постанові бюро Львівського обкому партії в серпні 1961 р. також було визначено програму дієвої атеїстичної пропаганди для обласного комітету по радіомовленню і телебаченню [14, ф. 13, оп. 3, од. зб. 152, арк. 256—257].

У 1958—1961 рр. кількість і якість атеїстичної пропаганди по радіо значно зросла. Радіопередачі на атеїстичні теми вели районні, вузлові й відомчі радіовузли. Для цього райкоми партії і первинні партійні організації створювали редакції мовлення на громадських засадах, затверджували дикторів. Парторганізація і група членів Товариства «Знання» с. Чкалово Нікопольського району Дніпропетровської області щорічно організовували понад 20 радіопередач на атеїстичні теми [9, с. 37]. На 1961 р. уже всі обласні радіо мали постійнодіючі радіолекторії з атеїзму. Новостворені телестудії республіки також були залучені до активної участі в атеїстичному вихованні трудящих. Львівська телестудія вже в 1957 р., наприклад, розпочала надавати екран головним чином виступам тих, хто порвав з релігією. Потім було створено постійний тележурнал «Атеїст», який показувався в денній і вечірній програмах. У кожному його номері крім бесіди вміщувалася телевізійна постанова атеїстичного змісту, використовувалася художня література, музика [14, ф. 3, оп. 8, од. зб. 2019, арк. 116]. Значний досвід у пропаганді атеїзму набули в цей час Харківська, Одеська і Донецька телестудії.

Робота партійної організації республіки по посиленню ролі засобів масової інформації і пропаганди в атеїстичному вихованні мала велике значення в подоланні релігійних пережитків. Позитивний досвід, а також аналіз помилок і недоліків допущених в той час, допоможуть вдосконаленню системи науково-атеїстичного виховання, виконанню завдань XXV з'їзду КПРС у справі формування матеріалістичного світогляду радянських людей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Соціалізм і релігія.—Ленін В. І. Повне збір. тв., т. 12, с. 132—136
2. КПРС і Радянська держава про релігію та атеїстичну пропаганду. Збірник документів і матеріалів. К., Держполітвидав УРСР, 1962. 186 с.
3. Народное хозяйство СССР в 1962 г. Стат. ежегодник. М., Госстатиздат 1963. 736 с.
4. Видання Товариства для поширення політичних і наукових знань Української РСР за 1948—1957 рр., К., «Знання», 1958. 28 с.
5. Рогов А. Антирелигиозная пропаганда по радио и телевидению., М., «Знание», 1961. 58 с.
6. «Комуніст України».
7. «Журналіст».
8. «Советская печать».
9. «Атеїст», 1959, № 2.
10. Газ. «Радянська Донеччина».
11. Партархів Інституту історії партії ЦК Компартії України.
12. Партархів Дніпропетровського обкому Компартії України.
13. Партархів Донецького обкому Компартії України.
14. Партархів Львівського обкому Компартії України.
15. Партархів Полтавського обкому Компартії України.

М. О. СИДОРЕНКО

КЕРІВНИЦТВО ПАРТІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ СОЦІАЛІСТИЧНИМ ЗМАГАННЯМ У НАФТОГАЗОДОБУВНИЙ ПРОМИСЛОВОСТІ РЕСПУБЛІКИ (1959—1965 рр.)

В. І. Ленін науково обгрунтував виключне значення соціалістичного змагання серед методів комуністичного будівництва як такого, що найкраще сприяє розгортанню творчої ініціативи народних мас, веде до створення свідомої дисципліни праці. «Організація змагання, — писав В. І. Ленін, — повинна зайняти визначне місце серед завдань Радянської влади в економічній галузі. ...тепер у нас організація змагання на соціалістичних началах повинна стати одним з найбільш важливих і найбільш вдячних завдань реорганізації суспільства» [1, с. 142].

Керуючись ленінськими настановами, КПРС перетворила соціалістичне змагання в могутній засіб політичного впливу на найширші кола трудящих, виховання в них комуністичного ставлення до праці.

За роки семирічки було досягнуто значних успіхів у розвитку економіки як СРСР так і Української РСР, в тому числі — в розвитку нафтогазодобувної промисловості, що обумовлювалось рішеннями XXI і XXII з'їздів КПРС [3, с. 200; 4, с. 263]. Велику роль у виконанні семирічного плану відіграло соціалістичне змагання серед працівників нафтогазодобувних і геологорозвідувальних підприємств. Однак питання про керівництво партії соціалістичним змаганням, зокрема рухом за комуністичну працю, серед працівників підприємств галузі в 1959—1965 рр., що має важливе наукове і практичне значення, досі ще не вивчене. В статті робиться спроба дослідити основні форми роботи партійних орга-

нізацій по розвитку руху за комуністичну працю в колективах, які вели пошуки і експлуатацію нафтових і газових родовищ на території Української РСР.

Обговорюючи на партзборах і виробничих нарадах контрольні цифри семирічного плану розвитку народного господарства, рішення XXI з'їзду партії, робітники, ІТП, службовці нафтогазодобувних і геологорозвідувальних підприємств республіки гаряче ухвалили лінію партії на перехід до розгорнутого будівництва комунізму в країні, виступили ініціаторами перегляду соціалістичних зобов'язань, внесли численні пропозиції щодо удосконалення виробництва [17, ф. 8519, оп. 1, спр. 7, арк. 4; 15, ф. 4057, оп. 1, спр. 3, арк. 9—11; 14, ф. 5898, сп. 1, спр. 5, арк. 1—5]. Активною формою підтримки політики КПРС з боку трудящих було бажання багатьох бригад і окремих робітників наслідувати патріотичний приклад передових колективів країни і республіки, що розгорнули боротьбу за звання бригад і ударників комуністичної праці. Комуністи очолили почин, показували приклад у праці і змаганні, виховували в товаришів господарську зацікавленість у справах підприємств. Наприклад, по Шебелинському газопромисловому управлінню за 9 місяців 1959 р. середньомісячне виконання норм виробітку комуністами становило 128%, тоді як по підприємствах у цілому — 105,1%. У Шебелинській конторі буріння в перший рік семирічки всі комуністи систематично успішно виконували змінні завдання, а в 1960 році 98% комуністів були передовиками виробництва [11, с. 49].

Велика організаторська і політико-виховна робота партійних організацій була спрямована на створення в трудових колективах того піднесеного настрою, яке, за висловом В. І. Леніна, створюється безпосереднім рухом мас угору, прямо до мети [2, с. 399]. Цим настроєм пронизані численні виступи робітників на партійних і профспілкових зборах, у пресі, дух творчості і пошуку притаманний більшості колективних і індивідуальних зобов'язань учасників змагання за комуністичну працю. Наприклад, члени бригади бурового майстра тресту «Полтаванафтогазрозвідка» М. Д. Гайдашко, переглянувши в травні 1959 р. свої соціалістичні зобов'язання, так визначили мету свого колективу: «Гаряче підтримуючи грандіозну програму комуністичного будівництва в нашій країні, і бажаючи зробити свій внесок у справу здійснення цієї програми... ми вирішили переглянути своє ставлення до праці, домогтися поліпшення роботи кожного із нас... Не маючи ще досвіду працювати і жити по комуністичному, ми будемо свої зобов'язання і методи своєї праці доповнювати і вдосконалювати, запозичуючи кожний позитивний досвід роботи бригад комуністичної праці на інших підприємствах» [19, ф. Р-8299, оп. 1, спр. 1011, арк. 5—6]. У жовтні 1959 р. колективу бригади було присвоєно почесне звання.

З моменту зародження руху за комуністичну працю відзначався широкою підтримкою трудящих, зростаючою масовістю. Уже на

кінець 1959 р. в геологорозвідувальних трестах республіки, що вели пошук покладів нафти і газу, в змагання включилось 1750 чоловік, тобто 20,2% їх особового складу, а на кінець 1961 р. кількість учасників руху зросла до 5,5 тис. чоловік, тобто понад 40% працюючих [13, ф. 5078, оп. 1, спр. 681, арк. 228, 88; сп. 689, арк. 112, 122; спр. 468, арк. 88а; сп. 1046, арк. 158, 164; спр. 1052, арк. 127; оп. 1050, арк. 245, 253; 19, ф. Р-8299, оп. 1, спр. 1011, арк. 221, спр. 1166, арк. 132, 138]. Серед тих, хто поклав початок руху за комуністичну працю і першими завоював почесне звання, були колективи бурових бригад майстрів Героя Соціалістичної Праці І. К. Беляєва, С. О. Антонова (трест «Харківнафтогазрозвідка»), А. М. Савочки (трест «Львівнафтогазрозвідка»), М. М. Юфа, А. Д. Іванова, А. М. Воропая (трест «Чернігівнафтогазрозвідка»), М. О. Юрченка, І. М. Коваленка (трест «Полтаванафтогазрозвідка») та ін. [13, ф. Р-5078, оп. 1, спр. 689, арк. 120; спр. 681, арк. 228; спр. 468, арк. 116; 119, ф. Р-8299, оп. 1, спр. 1097, арк. 176].

Здійснені в 1959 р. заходи по переведенню на семи-шести годинний робочий день і упорядковану заробітну плату працівників геологорозвідувальних організацій республіки привели до ліквідації різницею в оплаті праці, чисельність низькооплачуваних робітників скоротилась удвічі — з 25,5% у 1959 р. до 12,3% у 1961 р. Збільшилась питома вага технічно обгрунтованих норм виробітку, посилилась матеріальна зацікавленість в результатах праці, що створювало більш сприятливі умови для розгортання масового соціалістичного змагання [13, ф. Р-5078, оп. 1, спр. 1040, арк. 3].

Велику кількість послідовників набув рух за комуністичну працю і серед нафтогазодобувачів. На підприємствах нафтогазодобувної промисловості Харківської, Полтавської, Сумської областей на початок 1964 р. в цей рух включилося 60—70% всіх працюючих, а на підприємствах Шебелинського і Радченківського промислових управлінь у ньому брали участь усі члени колективів [20, ф. Р-5716, оп. 12, спр. 213, арк. 51; спр. 216, арк. 138; спр. 225, арк. 50, 51].

Дальшого розвитку набули змагання між бригадами, колективами споріднених підприємств, підприємствами пов'язаними кооперативними поставками, між будівельними, експлуатаційними, транспортними організаціями. Так, уже в перші роки семирічки колектив тресту «Харківнафтогазрозвідка» змагався з колективами трестів «Полтаванафтогазрозвідка», «Львівнафтогазрозвідка», «Узбекнафтогазрозвідка», а його контори буріння — з Опішнянською, Миргородською (Полтавщина), Калущською (Львівщина), Білоруською (Білоруська РСР) конторами буріння. Для вивчення передового досвіду і взаємних перевірок бригади бурових контор тресту виїздили на підприємства, з якими змагались [13, ф. 5078, оп. 1, спр. 689, арк. 118; спр. 1052, арк. 128]. Починаючи з першого кварталу 1960 р., на основі постанови Ради Міністрів УРСР

від 20 лютого 1960 р., було організовано змагання колективів геологорозвідувальних підприємств, контор буріння, геофізичних партій, бурових та вишкомонтажних бригад в масштабах республіки [6, с. 26—28]. Таким чином, змагання робітників ведучих професій здійснювалось у рамках всієї галузі, що було суттєвим кроком у підвищенні ефективності змагання, якісно розширювало базу для узагальнення і впровадження досвіду кращих майстрів виробництва, озброєння цим досвідом всіх робітників. За роки семирічки змагання між підприємствами галузі стало традицією, в нього включились і колективи новоутворених трестів «Чернігівнафтогазрозвідка» (1959 р.) та «Кримнафтогазрозвідка» (1963 р.). Разом з тим, було організовано змагання між областями і районами за досягнення найвищих показників у розвитку народного господарства. В річні соціалістичні зобов'язання трудящих Львівської, Івано-Франківської, Харківської, Полтавської, Сумської, Чернігівської областей постійно включались показники діяльності підприємств нафтогазодобувної промисловості. Тим самим змагання галузеве поєднувалося з територіальним, що поглиблювало його зміст.

Відповідно до вказівок партії і уряду первинні партійні організації спрямовували трудові колективи на здійснення технічного прогресу широким фронтом, перш за все, в таких трудомістких процесях, як спускопідйомні операції в бурінні, вишкомонтажні роботи, очищення і транспортування продукції. Піднесення техніки і технології в роки семирічки знайшло вияв у розробці і використанні нових бурових інструментів, збільшенні обсягу буріння свердловин зменшеного і малого діаметру, в поширенні кущового буріння, використанні високоекономічних хімічних реагентів та штучного впливу на газові і нафтові пласти тощо. Заспівувачами у цій справі були учасники руху за комуністичну працю, що спрямовували свої зусилля на досягнення найвищої продуктивності праці, економію робочого часу, своєчасне впровадження здобутків науково-технічного прогресу. Так, члени колективу комуністичної праці дільниці № 3 нафтопромислового управління «Долина нафта», якою керував інженер І. Сорока, застосувавши першими в республіці метод сумісної експлуатації двох нафтоносних горизонтів однією свердловиною, широко використавши засоби автоматизації і механізації, видобули в 1959 р. понад план 12 500 т нафти. При цьому продуктивність праці зросла на 41%, а собівартість зменшилась на 28%. Робітники дільниці внесли протягом року 29 рацпропозицій, з економічним ефектом 66,3 тис. крб. [8, с. 204]. Досвід експлуатації кількох горизонтів однією свердловиною став набуттям багатьох нафтогазодобувних підприємств. Достатньо зазначити, що на підприємствах Шебелинського газопромислового управління протягом 1960—1963 рр. застосування нової технології на 76 свердловинах дало державі економію понад 1,2 млн. крб. [20, ф. Р-5716, спр. 12, арк. 64].

Рух за комуністичну працю доповнювався іншими формами змагання, які ставали його складовою частиною. Серед них слід назвати змагання за сувору економію матеріалів, за «українську годину», підвищення якості робіт, зниження собівартості продукції тощо. Це спрямовувало ініціативу трудящих на розв'язання основних, і найбільш актуальних для того чи іншого підприємства завдань підвищення ефективності виробництва.

В умовах інтенсивного розвитку галузі питання підвищення трудової ініціативи і змагання перебували в центрі уваги партійних організацій, систематично розглядалися на бюро і пленумах обласних і районних партійних комітетів. Як правило, прийняті рішення визначали не тільки загальний напрямок робіт, але й містилися розроблення конкретних заходів, фіксували строки, вказували відповідальних виконавців. Так, в січні 1964 р., обговоривши питання «Про керівництво Миргородським промислово-виробничим парткомом соціалістичним змаганням серед працівників нафтової і газової промисловості» бюро Полтавського промислового обкому партії вказало, що важливим засобом удосконалення змагання має стати його конкретизація, широке використання моральних і матеріальних форм заохочення, націлило на ліквідацію недоліків в організації індивідуального змагання серед робітників провідних професій [15, 3, оп. 1, спр. 88, арк. 485]. У відповідь на критику, партійні організації зосередили увагу на підвищенні рівня організаційної роботи, залучаючи до керівництва змаганням широкий профспілковий, комсомольський та господарський актив. На підприємствах були розроблені конкретні умови змагання, регулярно підводилися підсумки. Зросли масштаби змагання: тільки на Радченківській газопромислі та Глинсько-Розбишевській дільниці Полтавської контори буріння у змагання за комуністичну працю включилось понад 200 робітників. Значно поліпшилось узагальнення і розповсюдження передового досвіду. В колективах дільниць буріння виступили передові майстри І. М. Коваленко, В. Ф. Сидоренко. Використовуючи їх досвід в короткі строки покращали показники бурових бригад майстрів Д. А. Древаля, І. І. Захаренка, М. А. Сухаря, Ф. Г. Стайка [15, ф. 3, оп. 3, спр. 3, арк. 151, 153]. Відповідним рішенням у березні 1964 р. бюро Полтавського промислового обкому партії підтримало звернення робітників, ІТП, службовців Глинсько-Розбишевської дільниці Полтавської контори буріння до нафтовиків області, в якому містився заклик підвищувати ефективність змагання, розпочати трудову вахту на честь 1 Травня [15, ф. 3, оп. 3, спр. 98, арк. 728]. 2 жовтня 1964 р., з метою контролю, бюро обкому заслухало питання «Про хід виконання соціалістичних зобов'язань по розвідці і видобутку нафти в області». У постанові відзначалось, що в 1964 р. на території області було видобуто нафти на 50% більше, ніж за відповідний період в 1963 р., при цьому 30,9 т нафти країна одержала понад план [15, ф. 3, оп. 1, опр. 122, арк. 7—10].

Партійні організації домагались органічного поєднання соціалістичного змагання з усіма формами політико-масової роботи в трудових колективах. У своєму розвитку рух за комуністичну працю спирався на успіхи в організації політичної освіти, зокрема — економічної освіти трудящих, поширення лекційної пропаганди та інших засобів пропагандистської й агітаційної роботи. Це викликало в трударів потребу удосконалювати свій внутрішній світ, підвищувати культурний, загальноосвітній рівень. Показовим є те, що з 1960 по 1965 р. кількість робітників підприємств нафтогазодобувної промисловості Харківської, Полтавської, Сумської областей, які навчались у школах робітничої молоді, зросла на 38,3%, в той час як загальна чисельність робітників збільшилась лише на третину [20, ф. Р-5716, оп. 1, спр. 2127, арк. 23; спр. 2236, арк. 30].

Через центральні, республіканські, місцеві газети, стінну пресу, наочну агітацію партійні організації здійснювали оперативну і цілеспрямовану пропаганду досягнень трудящих підприємств, що вели пошук і експлуатацію нафтових і газових родовищ, гаряче підтримували і широко пропагували патріотичні починання, сприяли розгортанню соціалістичного змагання. За нашими підрахунками на сторінках газети «Правда України» протягом семи років було опубліковано близько 230 різних матеріалів, які висвітлювали ті чи інші сторони діяльності підприємств галузі. Газета «Соціалістична Харківщина» лише за перше півріччя 1959 р. вмістила 21 статтю, нарис, інформації про трудові досягнення газовиків області. Більшість матеріалів газета публікувала під рубриками: «Переключку ведуть бригади комуністичної праці», «Всенародне змагання за дострокове виконання семирічки» тощо.

Партійні і профспілкові організації, господарські керівники постійно дбали про розширення системи заходів морального заохочення учасників змагання. Дошки Пошани, книги Трудової слави, грамоти, перехідні Червоні прапори і вимпели на честь переможців, подяки в наказах, нагородження значками «Передовик соціалістичного змагання УРСР» та інші заходи відігравали важливу роль у піднесенні трудової активності трудящих.

Значну роль в покращанні організації змагання, в узагальненні надбаного досвіду, пропаганді досягнень кращих трудівників відігравали республіканські, обласні, районні наради і зльоти учасників руху за комуністичну працю, початок проведення яких поклала Перша республіканська нарада, що відбулась у Києві в квітні 1960 р. [12]. Протягом семирічки партійні організації геологорозвідувальних і нафтогазодобувних підприємств республіки набули певного досвіду організації таких нарад, як в окремих колективах, так і в галузевих. У 1960 р. Головгеологією УРСР разом з Українським республіканським НТТ працівників нафтової і газової промисловості в Дніпропетровську було організовано республіканську нараду колективів, бригад і робітників геологічних експедицій, які боролися за звання колективів ударників кому-

ністичної праці. В Тернополі пройшла нарада новаторів виробництва і членів бригад комуністичної праці Київського управління магістральних газопроводів з питання впровадження нової техніки в транспортуванні газу, розповсюдження досвіду роботи передових колективів [18, оп. 1, спр. 64, арк. 55]. Це свідчило про поширення серед учасників змагання руху за раціоналізацію виробництва і винахідництво, до якого включився майже кожний другий працівник управління, про зміцнення зв'язків з проектними і науково-дослідницькими установами [14, ф. 98, оп. 5, спр. 7, арк. 99]. Аналогічні наради проводились партійними організаціями багатьох підприємств [13, ф. Р-5078, оп. 1, спр. 1050, арк. 240, 242].

Досить ефективною формою роботи були обласні галузеві наради передовиків і новаторів виробництва. З ініціативи Полтавського промислового обкому партії в липні 1964 р. на Глинсько-Розбишевському нафтопромислі відбувся зльот передовиків виробництва геологорозвідувальних, геофізичних, бурових та нафтогазодобувних організацій області, партійного, радянського та профспілкового активу, в якому взяло участь близько 300 чоловік. Учасниками зльоту були взяті соціалістичні зобов'язання по достроковому виконанню завдань 1964 р. та прийнято звернення до всіх робітників, ІТП і службовців підприємств галузі, розташованих на території Харківського економічного району. Звернення учасників зльоту було обговорено на зборах колективів нафтогазопромислових підприємств, бурових контор, геофізичних експедицій області за участю 2300 чоловік (90 з них виступили в обговоренні). Виконуючи рішення зборів, партійні організації керівництва підприємств здійснювали заходи по створенню шкіл передового досвіду на кожній виробничій ділянці, випускали листівки, та бюлетені про узагальнення досвіду роботи кращих бригад, розробляли та проводили цикли лекцій на теми технічного прогресу, організовували поїздки делегацій на кращі підприємства республіки. Виконання намічених заходів контролювалось районними комітетами партії [15, ф. 3, оп. 3, спр. 12, арк. 19—21, 22—25].

Трудячі Української РСР успішно справилися з семирічним планом розвитку нафтогазодобувної промисловості республіки. Достроково 18 липня 1965 р. було виконано завдання по видобутку нафти, при цьому загальний обсяг видобутку цінної сировини зріс у 6 разів і становив 7,5 млн. т. 28 липня 1965 р. було виконано семирічний план видобутку природного газу [9, с. 79]. Важливим наслідком зусиль трудящих республіки було те, що в роки семирічки Українська РСР зайняла перше в світі місце по середньорічних темпах приросту видобутку природного газу — 25,1%, в чотири рази випередивши промисловість США, майже у тричі — Франції і ФРН [7, с. 84]. В той же час робітники газової промисловості збільшили продуктивність праці в 2,2 рази, а собівартість продукції знизили на 21,4% [10, с. 69]. Зазначені успіхи були досягнуті завдяки напруженій праці робітників про-

промислових підприємств, широкому розмаху соціалістичного змагання. Використання нагромадженого досвіду організації змагання на підприємствах нафтогазодобувної промисловості і геолого-розвідувальних трестів республіки значно збагатить практику партійних організацій на сучасному етапі комуністичного будівництва. Величезні перспективи розвитку нафтогазової промисловості накреслені XXV з'їздом КПРС [5, с. 25—26].

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Первісний варіант статті «Чергові завдання Радянської влади». — Ленін В. І. Повне збір. тв., т. 36, с. 121—154.
2. Ленін В. І. Замітки публіциста. — Ленін В. І. Повне збір. тв., т. 44, с. 399—407.
3. Матеріали позачергового XXI з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1959. 306 с.
4. XXII з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. Стенографічний звіт, т. 3. К., Політвидав України, 1962. 560 с.
5. XXV з'їзд КПРС. Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки. К., Політвидав України, 1976. 90 с.
6. Збірник постанов і розпоряджень уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки, № 12, 1—24 лют. 1969 р. К., 1960.
7. «Народне господарство Української РСР в 1965 році». Стат. щорічник. К., «Статистика», 1966. 715 с.
8. Гарац В. І., Драк М. М. Прапороносці комуністичної праці. — У зб.: У боротьбі за комунізм. Львів, Вид-во Львівського ун-ту, 1964, с. 200—218.
9. Гонга Т. Деякі проблеми розвитку нафтової і газової промисловості України. — Ж. «Комуніст України», 1967, № 1, с. 79—84.
10. Кальченко В. Н., Слівак А. Є. Газова промисловість України. Х., Вид-во Харк. ун-ту, 1969. 138 с.
11. Шкумат І. П. Діяльність Комуністичної партії України по розвитку Шебелинського газового родовища (1956—1961 рр.). — «Український історичний журнал», 1962, № 2, с. 46—53.
12. Газ. «Рад. Україна», 1960, 2, 3 квіт.
13. ЦДАЖР УРСР.
14. Партійний архів Київського обкому Компартії України.
15. Партійний архів Полтавського обкому Компартії України.
16. Партійний архів Сумського обкому Компартії України.
17. Партійний архів Харківського обкому Компартії України.
18. Архів Українського науково-технічного товариства нафтової і газової промисловості.
19. Полтавський обласний державний архів.
20. Харківський обласний державний архів.

В. А. МОЦАК

ДО ПИТАННЯ ПРО УЧАСТЬ ПРОФСПІЛОК УКРАЇНИ В УПРАВЛІННІ ПРОМИСЛОВИМ ВИРОБНИЦТВОМ (1959—1965 рр.)

Будівництво комунізму характеризується зростанням ролі і значення Комуністичної партії як керівної і спрямовуючої сили радянського суспільства. Але це аж ніяк не применшує і не послаблює діяльності державних, господарських і громадських організацій, їх самостійності й ініціативи. «Йти до комунізму, — підкреслював Л. І. Брежнев, — значить все ширше залучати трудящих до практичних справ, зв'язаних з управлінням держа-

вою, економічним і громадським життям» [2, т. 2, с. 102]. Поряд з Радами депутатів трудящих — найбільш масовими і всеосяжними організаціями і органами державної влади, широкими повноваженнями в країні користуються різноманітні громадські організації: профспілки, комсомол, добровільні товариства, творчі спілки тощо. Вони відіграють велику роль у житті суспільства в розвитку всенародної соціалістичної демократії, разом з державними органами беруть участь у господарському і культурному будівництві, в управлінні виробництвом, у здійсненні контролю в комуністичному вихованні радянських людей.

Ленінська формула про «школу комунізму» визначила практичну діяльність профспілок. Це і залучення профспілковими організаціями трудящих до управління через виробничі, робітничі збори, різноманітні форми соціалістичного змагання; і безпосереднє виконання профспілками ряду функцій державного управління; і здійснення трудящими контролю за мірою праці і мірою споживання; і робота культурно-освітніх установ, які перебувають у веденні профспілкових органів тощо.

«Профспілки, — говорив на XXV з'їзді КПРС Л. І. Брежнев, — покликані насамперед захищати права й інтереси трудящих, повинні активно займатись побутовими, соціальними питаннями. ...саме тому, що наші профспілки ставлять у центр своєї діяльності інтереси трудової людини, їх обов'язком є турбота піднесення виробництва» [1, с. 100].

Про діяльність профспілок республіки по широкому залученню трудящих до участі в управлінні виробництвом, до здійснення громадського контролю за виконанням директив Комуністичної партії і Радянського уряду в період розгорнутого будівництва комунізму до цього часу немає узагальнюючих праць. Частково це питання порушено в дослідженнях К. Ф. Москалець, В. К. Клименка, М. Л. Таранець [11].

У даній статті автор має на меті висвітлити діяльність профспілок України в роки семирічки у справі залучення трудящих до управління промисловим виробництвом через постійно діючі виробничі наради (ПДВН) і робітничі збори.

За даними обстеження, проведеного в кінці семирічки соціологічною лабораторією кафедри філософії Харківського університету ім. Горького, на анкетне запитання: «Які на Ваш погляд громадські і самостійні організації є найефективнішими у справі залучення робітників до управління виробництвом?» половина з 1800 опитаних трударів промислових підприємств Харкова назвали постійно діючі виробничі наради.

Як бачимо, нова форма виробничих нарад завоювала авторитет серед трудових колективів. Постійно діючі виробничі наради — одна з дійових форм впливу трудящих мас на розвиток виробництва. Роль ПДВН особливо зросла з прийняттям 9 липня 1958 р. Радою Міністрів СРСР і ВЦРПС спеціального положення про постійно діючі виробничі наради. Цим положенням були значно розширені функції, визначені організаційна структура і порядок

утворення нарад. В положенні вказувалось, що ПДВН, працюючи під керівництвом профспілкових органів, всю свою роботу підпорядковують «завданням виконання і перевиконання державних планів, найбільш повного використання внутрішніх резервів виробництва, створення умов для високопродуктивної праці, удосконалення методів управління підприємством» [6, 1958, № 14, с. 8].

Учасники постійно діючих виробничих нарад обговорювали широке коло питань, пов'язаних з запровадженням нової техніки і прогресивної технології, підвищенням якості продукції, зниженням її собівартості, економією сировини і матеріалів, внутрізаводським і цеховим плануванням тощо.

Враховуючи широту впливу цього колективного органу управління на виробництво, Українська республіканська профспілкова рада у своїй діяльності немало уваги приділяла керівництву роботою постійно діючими виробничими нарадами, подавала їм постійну допомогу, узагальнювала й поширювала досвід кращих ПДВН республіки. В полі зору Укрпрофради перебувала робота обласних рад та галузевих комітетів, завкомів профспілок по створенню постійно діючих виробничих нарад та здійсненню ними практичної діяльності. Пленуми Укрпрофради (VI липневий 1959 р., III серпневий 1960 р., VII листопадовий 1965 р.) зобов'язали профспілкові органи покращати керівництво ПДВН та перетворити їх в органи, що сприяли б покращанню роботи підприємств та контролю за виробництвом.

Вже на початку 1959 р. президія Укрпрофради, заслухавши доповідь завідуючого відділом праці і заробітної плати Дніпропетровської облпрофради т. Сементовського, відзначила немало позитивних сторін в діяльності профспілкових організацій. На той час в області діяло 492 загальнозаводські та 1053 цехові виробничі наради, до складу яких було обрано близько 30 тис. робітників, інженерно-технічних працівників і службовців [3, ф. 2605, оп. 8, спр. 1954, арк. 7]. Добре була поставлена робота профспілкових комітетів на металургійних заводах імені Г. І. Петровського, імені Ф. Е. Дзержинського, на шахті № 23 тресту «Нікополь — Марганець» та ін. Тут постійно діючі виробничі наради працювали планово, творчо. Засідання ПДВН готувалися ретельно. На них розглядалися корінні питання щодо покращання виробництва. На основі прийнятих нарадою пропозицій адміністрація підприємств видавала накази про втілення їх у життя.

Разом з тим президія вказала облпрофраді на істотні недоліки в роботі окремих виробничих нарад Дніпропетровщини. На ряді підприємств області (рудник імені М. В. Фрунзе та ін.) ПДВН були малочисельними, до їх складу входило лише 30—40% робітників. На заводі «Криворіжсталь» з 19 членів президії робітників було лише чотири чоловіки, а в механічному цеху Південного гірничо-збагачувального комбінату до президії робітники зовсім не були введені. На руднику імені ХХ з'їзду КПРС, на цегельному і вап-

няному заводах головами виробничих нарад були обрані головні інженери, начальники цехів, які невміло суміщали свою адміністративну роботу з громадськими обов'язками, внаслідок чого робота ПДВН носила адміністративний характер і не відповідала своєму призначенню [3, ф. 2605, оп. 8, спр. 1954, арк. 8].

З метою покращання роботи виробничих нарад, їх керівництво з боку профспілкових органів республіки 24 листопада 1959 р. президія Укрпрофради розробила та затвердила систему заходів. Цими заходами передбачалося: вивчення роботи ПДВН ряд підприємств, узагальнення та розповсюдження досвіду кращих з них, відрядження працівників Укрпрофради до Херсонської, Львівської, Станіславської областей для надання допомоги профспілковим організаціям в налагодженні роботи ПДВН; проведення в областях республіки галузевих та кушових нарад голів і членів президії виробничих нарад; підготовка на Харківській курсовій базі ВЦРПС 100 голів ПДВН великих підприємств тощо [3, ф. 2605, оп. 8, спр. 1971, арк. 38—39].

Вжиті Укрпрофрадою заходи сприяли пошквалюванню роботи виробничих нарад. Майже на кожному великому підприємстві і будові в 1959 р. були створені ПДВН. Справжньою школою управління виробництвом для 3,3 млн. трудящих стали 17 тисяч постійно діючих нарад республіки. Ними прийняті тисячі пропозицій, що сприяли піднесенню ефективності виробництва, впровадженню науково-технічного прогресу, передових методів організації праці. Впровадження більшості з них у життя дозволило зекономити сотні тисяч карбованців, значно збільшити випуск і реалізацію продукції [12, с. 88].

28 січня 1960 р. президія Укрпрофради узагальнила позитивний досвід роботи ПДВН Дніпропетровського металургійного заводу імені Г. І. Петровського. Було відзначено багато цікавих справ на рахунку завкому профспілок по керівництву діяльністю виробничих нарад. На підприємстві працювали загальнозаводські і 29 цехових нарад у складі 1804 чоловік, з яких 76% робітників. Це передовики виробництва, представники всіх цехів, дільниць, відділів та груп, адміністрації, громадських організацій. Активну участь у роботі ПДВН брали Герой Соціалістичної Праці, знатний сталевар Махота, двічі Герой Соціалістичної Праці, майстер доменної печі № 2 Єгоров, бригадир бригади комуністичної праці Шпак та ін.

Роботу свою виробничі наради проводили по планах, що розроблялися президіями ПДВН та затверджувалися заводським і цеховим комітетами профспілок. В 1959 р. на заводі було проведено 5 загальнозаводських, одна міжцехова та 250 цехових виробничих нарад, на яких обговорювалися найважливіші питання виробництва: про якість продукції, про боротьбу з браком, простоями, про підвищення продуктивності праці, про ефективність використання виробничих потужностей і технологічного обладнання та

Робота ПДВН істотно впливала на покращання виробничої діяльності заводу. Так, обговорення питання про хід будівництва комплексу доменної печі № 5 в значній мірі сприяло ліквідації недоліків, що затримували будівництво, та дозволили пустити піч на 42 дні раніше встановленого терміну. За рішенням виробничої наради на товстолістовому стані № 4 були замінені сталеві прокатні валики, що сприяло зниженню браку та піднесенню продуктивності праці на 3,5% [3, ф. 2605, оп. 8, спр. 2394, арк. 8—9].

Завком Дніпропетровського металургійного заводу ім. Г. І. Петровського (голова Маяков) систематично здійснював контроль за діяльністю постійно діючих виробничих нарад, заслуховував на своїх засіданнях доповіді про роботу нарад, рекомендував тематику питань для вивчення та обговорення ПДВН, підтримував всі пропозиції нарад та допомагав їх здійснювати.

Президія Укрпрофради рекомендувала обласним радам, фабрично-заводським комітетам профспілок використовувати у своїй роботі досвід виробничих нарад Дніпропетровського заводу імені Г. І. Петровського. Позитивну оцінку діяльності ПДВН цього заводу дав і VII з'їзд профспілок України [3, ф. 2605, оп. 8, спр. 2387, арк. 43].

Значну роботу проводили ПДВН Львівської області, про що говорилося на засіданні президії Укрпрофради 8 липня 1960 р. [3, ф. 2605, оп. 8, спр. 2404, арк. 24—27], а також 22 січня 1962 р. [5, с. 388]. Немало хороших справ було також на рахунку виробничих нарад Миколаївського заводу імені Носенка. Тут діяли загальнозаводська і 27 цехових ПДВН, до складу яких ввійшло 1373 постійних членів, в тому числі 812 робітників. Протягом 1960—1961 рр. на заводі проведено 282 засідання виробничих нарад, в яких взяло участь понад 17 тис. чоловік.

Рекомендації ПДВН сприяли вирішенню таких проблем, як підвищення рівня виробництва на заводі, економічної ефективності тощо. Лише проведення комплексу робіт за період 1960—1961 рр. дало можливість збільшити рівень механізації цих робіт з 77 до 83% та вивільнити 711 робітників для використання їх на інших роботах. Про це йшла мова на засіданні президії Укрпрофради 28 липня 1961 р. [3, ф. 2605, оп. 8, спр. 2799, арк. 35].

На кінець семирічки профспілковими органами України був набутий значний досвід по залученню трудящих до управління виробництвом через постійно діючі виробничі наради. В 1964 р. на підприємствах, будовах і в радгоспах республіки було створено і працювали 22 800 загальнозаводських і цехових виробничих нарад. Ними проведено 110 776 засідань, в яких взяли участь 7,2 млн. чоловік. Під час обговорень питань на нарадах було прийнято 340 тис. пропозицій, з яких 256 тис. або 75% від загальної кількості було впроваджено у виробництво. Вказані наслідки стали можливими, як зазначила Президія Укрпрофради 26 липня 1965 р., внаслідок того, що більшість обласних профрад і комітетів профспілок стали уважніше працювати з виробничими нарадами,

направляти їх на вирішення найбільш важливих питань виробництва. Такі облпрофради, як Донецька, Полтавська, Харківська, Івано-Франківська та ін. систематично обговорювали питання про роботу ПДВН, практикували регулярний обмін досвідом їх роботи та ін.

Добре працювали загальнозаводська і цехові виробничі наради на Полтавському турбомеханічному заводі, де за їх рекомендаціями в 1964 р. впроваджено 127 пропозицій по вдосконаленню технології й організації виробництва; Жданівському заводі важкого машинобудування; Харківському тракторному заводі імені С. Орджонікідзе; Луганському заводі імені Жовтневої революції; заводі «Запоріжсталь»; шахті № 5—6 ім. Димитрова Донецької області та ін. [3, ф. 2605, оп. 8, спр. 4421, арк. 37].

Робота постійно діючих нарад була предметом обговорення не лише президії Укрпрофради. Питання, з нею пов'язані, розглядалися також на засіданнях секретаріату республіканської профспілкової ради, президії республіканської ради науково-технічних товариств та ін. органів. Так, 22 червня 1962 р. секретаріат Укрпрофради розглянув питання про роботу ПДВН на Луганському тепловозобудівному заводі імені Жовтневої революції. Була відзначена значна робота завкому профспілок по керівництву виробничими нарадами. На заводі працювали загальнозаводська і 27 цехових ПДВН, до складу яких було обрано 1464 чоловік, з них — 858 робітників. Лише за 1961 рік і 5 місяців 1962 р. нарадами розглянуто 254 питання, внесено 1614 пропозицій, спрямованих на виявлення резервів виробництва, зростання продуктивності праці, впровадження нової техніки і поліпшення якісних показників виробництва [3, ф. 3854, оп. 4, спр. 85, арк. 63].

Діяльність ПДВН окремих підприємств розглядалася і на засіданнях президії Української республіканської ради НТО [3, ф. 3854, оп. 4, спр. 47, арк. 72—73] та ін. республіканських органів.

Велику увагу питанням діяльності постійно діючих виробничих нарад промислових підприємств приділяли обласні ради профспілок. Прикладом добре поставленої роботи може служити Харківська облпрофрада. Вона постійно направляла діяльність ПДВН на розв'язання важливих народногосподарських питань, обговорювала їх роботу на своїх засіданнях, узагальнювала їх досвід, організовувала навчання активу виробничих нарад. Наприклад, лише в 1960 р. президія Облпрофради чотири рази розглядала роботу постійно діючих виробничих нарад [4, ф. Р-1606, оп. 5, спр. 953, арк. 11; спр. 984, арк. 7; спр. 956, арк. 9].

Безпосереднє ж керівництво діяльністю виробничих нарад на місяцях здійснювали заводські комітети профспілок. Частково робота завкомів розглянута вже вище. Безперечно, що вона не обмежувалася лише участю в організації ПДВН. Заводські комітети добивалися, щоб творчий імпульс виробничих нарад не зникав після їх засідань. Вони залучали до реалізації рекомендацій ПДВН весь колектив, організовували пошук нових резервів. Ефективність

роботи цих виборчих органів підприємств можна проілюструвати на прикладі діяльності завкомів Дніпропетровської області. За пропозицією завкому Дніпровського алюмінієвого заводу виробничі наради займалися виявленням нових резервів в справі економії електроенергії. ПДВН запропонували скоректувати нові норми витрат електроенергії, що допомогло колективу одержати економію 1.272.604 квт. годин [3, ф. 2605, оп. 8, спр. 2970, арк. 11].

Систематично підтримував всі ділові пропозиції виробничих нарад та подавав допомогу в їх здійсненні завком профспілок Дніпропетровського металургійного заводу імені Г. І. Петровського. Група робітників ПДВН цього заводу запропонувала примінити механізацію процесу заготовки та змазки виливниць і робіт по очистці шлаковників у мартенівському цеху. Завком підтримав пропозиції робітників. Рекомендації ПДВН покращили умови праці та забезпечили додаткове одержання 10,7 тис. т сталі, 6 тис. т виливниць, що дало економічний ефект 193,2 тис. крб. [3, ф. 2605, оп. 8, спр. 4095, арк. 12].

Така постійна увага з боку профспілкових органів сприяла значному підвищенню рівня роботи виробничих нарад на багатьох підприємствах республіки, основною метою яких було широке залучення трудящих мас до управління виробництвом.

Практика ПДВН показала, що цей орган дійсно став дійовим інструментом залучення широких мас до управління виробництвом, став на тих підприємствах, де зверталася увага на економічну освіту трудящих, оскільки багато робітників тільки тому не брали участі в роботі виробничих нарад, що не могли часом як слід розібратися в організації праці, її особливостях в бригаді, на дільниці, в цеху чи в цілому на підприємстві. Ось чому профспілкові органи республіки вважали своїм завданням в справі залучення всіх робітників до управління виробництвом одержання необхідного мінімуму економічних знань безпосередньо на виробництві. Вирішальну роль в цьому виконували постійно діючі виробничі наради. Так, за рішенням ПДВН Київського машинобудівного заводу «Більшовик» в грудні 1962 р. на підприємстві був створений громадський інститут економіки виробництва, роботою якого керував завком профспілок. В інституті навчалось 180 слухачів. Мета його полягала в тому, щоб підвищити теоретичні знання трудящих заводу з конкретної економіки, ознайомити їх з новими досягненнями науки та техніки, передовими методами технології виробництва [3, ф. 2605, оп. 8, спр. 3698, арк. 2].

Важливою формою участі трудящих в управлінні виробництвом в 1959—1965 рр. були загальні збори робітників та службовців. Такі збори, як правило, виражають колективний розум трудящих та стають дійовим засобом їх політичного виховання.

У роки семирічки на підприємствах України практикувалося проведення бригадних, змінних, дільничих, цехових і загально-заводських зборів робітників, інженерно-технічних працівників і службовців. На них розглядалися корінні проблеми дальшого

вдосконалення виробництва, зокрема, обговорювалися питання піднесення продуктивності праці, виконання соціалістичних зобов'язань, колективних договорів, поліпшення якості продукції, а також питання соціалістичної дисципліни праці, комуністичного виховання, навчання та ін. З доповідями та звітами на зборах систематично виступали господарські та профспілкові керівники.

Керуючись рішеннями XXI і XXII з'їздів партії, пленумів ЦК КПРС, XII з'їзду профспілок СРСР, профспілкові організації республіки почали більше уваги приділяти зборам трудящих. Про дієвість робітничих зборів можна судити по такому прикладу. На Луганському заводі ім. 20-річчя Жовтня довгий час дільниця виготовлення пальців для ланки гусениці трактора ДТ-54 працювала неритмічно, не виконувала виробничих завдань. Профспілкова організація вирішила обговорити питання про це на робітничих зборах. Для їх підготовки створили комісію з передовиків виробництва й інженерно-технічних працівників. Вона ретельно вивчила причини відставання дільниці і запропонувала зборам ряд цінних пропозицій. Так, рекомендувалося збільшити потужність калібрувального відділу, ввести в експлуатацію два потужні стани. Збори пройшли по діловому. Робітники допомогли виявити додаткові резерви виробництва, визначити конкретні заходи щодо ліквідації недоліків [9, 1964, 10 трав.].

Плідно працювали збори на Харківському заводі транспортно-го машинобудування ім. Малишева. «Рабочая газета» з цього приводу писала, що чимало чудових починань тепловозобудівельників виникло саме в процесі колективного обговорення найважливіших питань у бригадах, на дільницях, у змінах [8, 1962, 5 жовт.]. Збори в цехах, бригадах і змінах на найрізноманітніші теми були звичним явищем і на Харківському підшипниковому заводі. Робітники завжди чекали на них, діяльно готувалися до них. У шариковому цеху, в шліфувально-зборочному № 2 жоден випадок трудової дисципліни не залишався непоміченим. Перед колективом тримали відповідь і бракороб, і молодий робітник, який прогуляв заняття у вечірній школі, і майстер, котрий не забезпечив керівництво дільницею, і нормувальник, який не пояснив робітникові причин зниження трудомісткості тієї чи іншої деталі. Хвалили теж на людях, в урочистій обстановці. Наслідком цього було те, що адміністрація заводу, цехів набагато менше видала наказів про накладання робітникам дисциплінарних стягнень; підприємство з місяця в місяць виконувало плани з усіх техніко-економічних показників [10, 1965, 18 верес.].

Протягом 1963 р. практику проведення робітничих зборів на шахті № 1—5 «Кочегарка» тресту «Гордовськвугілля» вивчав відділ з виробничої роботи і зарплати республіканської професійної ради 22 листопада 1963 р. Про наслідки своєї перевірки він доповідав на засіданні президії Укрпрофради. Лише протягом 10 місяців на шахті було проведено 309 змінних і цехових робітничих зборів, 6 загальних зборів і конференцій шахти, на яких обгово-

рювалися перспективні плани розвитку шахти, питання про хід виконання соціалістичних змагань, про завдання колективу в справі виховання трудящих та ін. На шахті практикувалося проведення робітничих зборів за професіями. В липні за ініціативою шахтного комітету профспілок були проведені загальні збори прохідників заводу і робітників підготовчих цехів з питання досвіду переходу всіх підготовчих заобів на швидкісні нормативи проходження. З метою поширення передового досвіду на збори були запрошені члени передових бригад прохідників шахти № 5 імені В. І. Леніна. Впровадження заходів, що були намічені робітничими зборами, сприяло підвищенню темпів просування підготовчих виробіток. Аналогічні збори були проведені з забійниками [3, ф. 2605, оп. 8, спр. 3610, арк. 11—12].

Нова система планування і економічного стимулювання вдало поєднує принцип єдиноначальності з підвищенням ролі громадськості в управлінні підприємством. Вона передбачає, щоб працівники управлінського апарату не тільки спиралися на робітничу громадськість, але й усіляко допомагали їй вдосконалювати форми управління виробництвом.

Соціологи Харківського університету ім. Горького зацікавилися питанням, як часто управлінський персонал ХТЗ вдається до допомоги громадськості. З 717 ІТР, опитаних ними, 92% відповіли, що в своїй роботі вони систематично користуються допомогою самодіяльних організацій трудящих, 72% опитаних заявили, що самі надають допомогу громадськості у розв'язанні конкретних питань виробництва [10, 1967, 5 берез.].

Участь широких мас в управлінні виробництвом призводить до значних змін у системі управлінського апарату, в формах і методах його діяльності. Вивчивши накази начальників цехів ряду харківських підприємств за 1964—1966 рр., соціологи університету дійшли до висновку, що при розв'язанні багатьох питань адміністрація зверталася за допомогою до громадськості. У більшості наказів відзначалося, що вони приймаються на основі пропозицій робітників. Слід підкреслити, що у розглядуваний період ще не скрізь робітничі збори як форма комуністичного виховання людей і залучення їх до управління виробництвом використовувались на повну силу. На окремих підприємствах роль зборів була припинена, при їх підготовці і проведенні допускалися формалізм і самоплив.

Одним із суттєвих недоліків робітничих зборів була однотипність порядку денного. На багатьох фабриках, заводах, шахтах щомісяця обговорювалося одне й те ж питання — підсумки роботи за місяць, квартал, рік і завдання на майбутнє колективу. Безумовно, підсумки роботи колективу за певний період обговорювати необхідно, але не можна допускати, щоб з поля зору профспілкових організацій випадали питання підвищення культурно-технічного рівня, економічного і загальноосвітнього навчання робітників і службовців.

Залучення трудящих до управління виробництвом забезпечується різними способами і методами. Серед них важливу роль покликаний відіграти громадський контроль. У 1959—1965 рр. профспілкові організації України значно покращили контроль за дотриманням законодавства про працю, охорону праці і техніку безпеки. Цією важливою справою займалося 25 тис. профспілкових активістів — членів постійних комісій і громадських інспекторів з питань охорони праці.

Таким чином, профспілкові організації Української РСР у роки семирічки нагромадили певний позитивний досвід у залученні трудящих до управління виробництвом, у розвитку творчої активності й ініціативи робітничого класу — ведучої сили радянського суспільства. Цей досвід, на нашу думку, може бути використаний при розв'язанні нових, значиміших завдань, пов'язаних із здійсненням наступних планів розвитку народного господарства нашої країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1976. 274 с.
2. Брежнев Л. І. П'ятдесят років великих перемог соціалізму. — Брежнев Л. І. Ленінським курсом, т. 2. К., Політвидав України, 1971, с. 72—139.
3. Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР.
4. Харківський обласний державний архів.
5. Профсоюзы СССР. Документы и материалы в 4-х томах. Т. 4. М., Профиздат, 1963.
6. «Бюллетень ВЦСПС», 1958, № 14, с. 7—11.
7. Газ. «Труд».
8. «Рабочая газета».
9. Газ. «Луганская правда».
10. Газ. «Красное знамя».
11. Москалець К. Профспілки України в боротьбі за здійснення семирічки. К., Держполітвидав УРСР, 1960. Клименко В. Робота профспілок по залученню трудящих до управління виробництвом у період між XXII і XXIII з'їздами КПРС. — «Український історичний журнал», 1966, № 3; Таранец Н. Л. Профсоюзы в борьбе за культурно-технический прогресс. Львов, «Каменяр», 1967.
12. Чистяков В. С. Партийные организации Украины во главе движения новаторов промышленности. Х., Изд-во Харьк. ун-та, 1974. 140 с.

Р. І. ШЕВЧЕНКО

ДІЯЛЬНІСТЬ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ У СПРАВІ ЕФЕКТИВНОГО НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ ПО ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНОМУ І ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННЮ УЧНІВ (на матеріалах суміжних областей РРФСР і Української РСР. 1961—1966 рр.)

У доповіді на XXV з'їзді КПРС Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев підкреслив: «Утвердження в свідомості трудящих, насамперед молодого покоління, ідей радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму, гордості за Країну Рад, за

нашу Батьківщину, готовності стати на захист завоювань соціалізму було і залишається одним з найважливіших завдань партії» [3, с. 90].

Важливе місце в загальній системі інтернаціонального і патріотичного виховання радянського народу посідає загальноосвітня школа, оскільки в ній формується світогляд молодої людини. Основною формою комуністичного виховання школярів є навчальний процес. Успіх роботи по інтернаціональному і патріотичному вихованню учнів багато в чому залежить від ефективності навчального процесу.

Останнім часом з'явилось ряд праць, присвячених інтернаціональному і патріотичному вихованню школярів у процесі навчання [7]. Всі вони в основному написані в педагогічному плані, а досвід партійного керівництва цією роботою висвітлено недостатньо. Спробуємо показати головні напрямки діяльності партійних організацій по підвищенню ефективності навчального процесу в інтернаціональному і патріотичному вихованні школярів у 1961—1966 рр. на матеріалах чотирьох суміжних областей РРФСР і Української РСР — Харківської, Белгородської, Курської і Сумської. Між населенням даних областей з давніх пір склалися і розвиваються різноманітні зв'язки, процвітає справді братерське співробітництво в економічному і духовному житті. Ці обставини, що сприяють вихованню інтернаціоналізму і патріотизму, плідно використовуються вчителями загальноосвітніх шкіл.

Партійні організації суміжних областей у своїй роботі по інтернаціональному і патріотичному вихованню керувалися законом СРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР», прийнятим Верховною Радою СРСР у грудні 1958 р., у якому перед школою ставилось завдання формувати комуністичний світогляд учнів, виховувати їх «у душі беззавітної відданості Вітчизні і народу, в душі пролетарського інтернаціоналізму» [6, с. 23]. Велике значення мала також постанова ЦК КПРС від 9 січня 1960 р. «Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах», яка зобов'язувала партійні організації зробити «головний упор на інтернаціональне виховання трудящих, на подальше зміцнення дружби народів, на неухильне зближення і всебічне взаємозбагачення соціалістичних націй» [2, т. 8, с. 49].

У Моральному кодексі будівника комунізму, що є складовою частиною Програми партії, прийнятої ХХІІ з'їздом КПРС, поряд з найважливішими рисами людини нового суспільства відзначаються такі: відданість справі комунізму, любов до соціалістичної Батьківщини, до країн соціалізму; дружба і братерство всіх народів СРСР; нетерпимість до національної і расової неприязні; братерська солідарність з трудящими всіх країн, з усіма народами [1, с. 229—230].

У наступні роки досліджуваного періоду велике значення в інтернаціональному вихованні мали рішення червневого (1963 р.) Пленуму ЦК КПРС [2, т. 8, с. 434—437], постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи по дальшому поліпшенню роботи середньої загальноосвітньої школи» (листопад 1966 р.) [2, т. 9, с. 139—148], постанова ЦК Компартії України і Ради Міністрів

УРСР «Про стан і заходи по поліпшенню комуністичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл» (жовтень 1964 р.) [15, ф. 2, оп. 133, спр. 53, арк. 5]. Цьому ж сприяв і всенародний підйом у країні з нагоди відзначення знаменних ювілеїв (95-річчя з дня народження В. І. Леніна, 20-річчя перемоги радянського народу над фашистською Німеччиною, 50-річчя Великого Жовтня).

Партійні організації Харківської, Белгородської, Курської і Сумської областей, керуючись рішеннями вищестоящих органів, постійно вдосконалювали форми і методи інтернаціонального і патріотичного виховання школярів. На бюро обкомів, міськкомів і райкомів партії систематично розглядалися питання навчально-виховної роботи загальноосвітніх шкіл. Так, Сумський обком партії тільки в 1961 р. 4 рази розглядав питання про стан навчально-виховної роботи у школах області [18, ф. 4, оп. 40, стр. 35, арк. 24; спр. 38, арк. 36; спр. 45, арк. 56, 63], Курський сільський обком КПРС у 1963 р. — тричі [17, ф. 4970, оп. 1, д. 24, л. 67], Харківський промисловий обком Компартії України в 1964 р. — 4 рази [15, ф. 10924, оп. 4, спр. 28, арк. 18; спр. 31, арк. 23; спр. 56, арк. 6; спр. 60, арк. 3]; Белгородський обком КПРС у 1965 р. — 4 рази [16, ф. 1, оп. 5, спр. 131, арк. 71].

Систематично розглядалися на засіданнях бюро і партійних зборах первинних парторганізацій і питання комуністичного виховання учнів під час викладання окремих предметів. Так, у партійній організації Кролевецької середньої школи № 1 (Сумщина) на партзборах обговорювались питання викладання історії (грудень 1961 р.), біології (січень 1962 р.), математики (грудень 1965 р.), [18, ф. 2685, оп. 1, спр. 14, арк. 20; спр. 15, арк. 1; спр. 18, арк. 42], що націлювало учителів на інтернаціональну і патріотичну спрямованість у викладанні предметів.

Шкільні парторганізації постійно дбали про підвищення ролі учителів-комуністів. Наприклад, партійна організація Харківської середньої школи № 131 (секретар У. Г. Мосенжник), яка складалась з комуністів п'яти національностей, у період між XXII і XXIII з'їздами КПРС домоглася, що комуністи школи стали в авангарді навчально-виховної роботи педколективу, досягнувши повної успішності з тих предметів, які вони викладали, та в активному інтернаціонально-патріотичному вихованні учнів у навчальний і ненавчальний час. На партійних зборах вони обговорювали питання «Про честь і обов'язок радянського учителя», «Про авангардну роль комуністів». Тільки в 1962/63 році було розглянуто 26 питань, пов'язаних з практичними завданнями школи, а на засіданнях партбюро того ж року 5 разів заслухувалися звіти комуністів про свою роботу. Кращі вчителі-комуністи О. А. Чала, У. Г. Мосенжник, Н. П. Кизей, Н. І. Кучеренко ділилися досвідом своєї роботи з усіма членами педагогічного колективу [15, ф. 801, оп. 1, спр. 39, арк. 22—23].

Постійну увагу партійні організації шкіл приділили справі поширення передового педагогічного досвіду. Так, у квітні 1962 р. у Кролевецькій середній школі № 1 (Сумщина) відбулись відкриті партзбори, присвячені питанню поліпшення і поширення педагогіч-

ого досвіду в школі. На них ішлося про впровадження кращого досвіду шкіл сусідніх областей РРФСР, особливо про досвід лідерських учителів, а також про узагальнення і поширення позитивного досвіду вчителів своєї школи М. У. Грищенко та Г. Є. Ігнатенка [8, ф. 2685, оп. 1, спр. 15, арк. 35].

Партійні організації виходили з того, що ефективність навчального процесу по інтернаціональному і патріотичному вихованню учнів багато в чім залежить від інтернаціональної й патріотичної спрямованості у викладанні всіх предметів, від форм і методів пошуку навчального матеріалу, від хорошої організації уроку, масовості, емоційності тощо. У програмі кожного навчального предмету радянської загальноосвітньої школи міститься величезний матеріал для виховання в учнів любові до Вітчизни, почуття дружби до народів СРСР, солідарності до трудящих усіх країн. Особливо багаті можливості для цього виникають під час вивчення дисциплін суспільного циклу.

Велику увагу партійні організації приділяли поліпшенню викладання історії в школах. У цьому вони керувалися постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 8 жовтня 1959 р. «Про деякі питання у викладанні історії в школах», у якій підкреслювалося, що при викладанні історії та інших загальноосвітніх предметів у школі необхідно викликати виховувати молодь у душі комуністичної ідейності і моральної, непримиренності до буржуазної ідеології, у душі соціалістичного патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму, глибокої поваги до праці, сприяти підготовці учнів до активного суспільного життя» [4, с. 466]. 4 січня 1960 р. була прийнята аналогічна постанова ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР [5, с. 3—9]. Партійні організації і педколективи названих областей вивчили ці постанови і намітили заходи щодо поліпшення своєї роботи на місцях. Так, 3 грудня 1961 р. на бюро Белгородського міського партії заслухали питання «Про ідейний зміст викладання історії СРСР у середніх школах міста». Питання на бюро готувала численна комісія, члени якої побували в багатьох школах на уроках історії. Внаслідок цього було узагальнено досвід кращих учителів міста, виявлено недоліки у викладанні предмета і в рішення бюро вказувались шляхи їх усунення [16, ф. 2, оп. 12, спр. 98, арк. 202].

Згідно з рішенням XXII з'їзду КПРС з другого півріччя 1962/63 р. в випускних класах середніх загальноосвітніх шкіл вводився новий навчальний предмет—суспільствознавство. Особливо велику увагу приділяли парторганізації викладанню цього предмета. Міськкомі райкоми партії підібрали і затвердили викладачів суспільствознавства, організували їх перепідготовку [16, ф. 2, оп. 13, спр. 46, арк. 86; 18, ф. 7483, оп. 1, спр. 104, арк. 21]. Протягом 1963 р. питання про викладання цієї дисципліни було заслухано на бюро обкомів, міськкомів і райкомів партії, на засіданнях рад органів народної освіти. У квітні 1963 р. це питання розглядалося Сумським облвн [23, ф. Р-3552, оп. 3, спр. 69, арк. 116]; в червні — на бюро Курського промислового обкому партії [17, ф. 4971, оп. 1, спр. 44, арк. 78]. Наступними роками досліджуваного періоду питання викладання

історії і суспільствознавства систематично обговорювалося на партійних бюро, перевірялося виконання раніше прийнятих рішень з цього питання. Весною 1965 р. секретаріат Харківського обкому Компартії України перевіряв, як виконуються постанови ЦК КПУ партії України і секретаріату обкому партії від 17 вересня 1965 р. «Про викладання суспільствознавства у школах Червонозаводського і Чугуївського районів», і 3 квітня 1965 р. прийняв постанову з цього питання [15, ф. 2, оп. 123, спр. 47, арк. 7]. Аналогічне рішення було прийнято і Белгородською міською парторганізацією [16, ф. 2, оп. 17, спр. 5, арк. 57].

На уроках історії і суспільствознавства в досліджуваній першій школі багато уваги приділялося вивченню матеріалів XXII з'їзду КПРС про морального кодексу будівника комунізму, документів Міжнародного нараду комуністичних і робітничих партій 1957 і 1960 рр., що сприяло формуванню у школярів відданості соціалістичному ладу, поглибленню братерської солідарності до трудящих усіх країн і націй, непереможності до буржуазної ідеології. Так, на уроці суспільствознавства в 10-б класі середньої школи № 106 (Харків) у 1966 р. (учителька А. Рузаєва) учні розповіли про побудову, функції діяльної влади і повноваження державної влади нашої країни. Вони чітко розповіли про обидві палати Верховної Ради СРСР, детально зупинилися на діяльності Ради національностей як на живому втіленні і торжестві ленінської національної політики. Учні вдало співставили двопалатну систему Верховної Ради СРСР і Англії, порівняли класовий склад палат і зробили висновок про істинно-демократичний характер Верховної Ради СРСР, переконались у брехливості буржуазних фальсифікаторів про те, що радянський народ не має демократичних прав. Держинський райком партії схвалив робота А. Рузаєвої та інших учителів історії і суспільствознавства школи району і рекомендував запроваджувати цей досвід [15, ф. 99, оп. 1, спр. 704, арк. 162]. Особливу увагу на уроках вчителі звертали на тісний зв'язок, дружбу і взаємодопомогу між російським та українським народами з давніх часів, братерську співдружність РРФСР і УРСР в роки Радянської влади. Так, вчитель історії Політбюро середньої школи Курського району С. С. Григор'єв при вивченні теми «Воз'єднання України з Росією» підкреслив значення встановлених між ними економічних та культурних зв'язків. Ця тема викладена в підручнику про те, що брат Богдана Хмельницького Григорій служив у російському війську в Белгороді, а Курський дворянин М. Грігор'єв близько півтора року провів на Україні. Жив у Січі і повернувшись в Росію, розказав місцевим воякам про бажання запорожських козаків скласти союз вічної дружби і єдності з Росією. Вивчення цього матеріалу вчитель зв'язав з сучасністю — братськими відносинами між РРФСР та Українською Радянською Соціалістичною Республікою [9, с. 71].

Для досягнення більшої ефективності виховного впливу на учнів через урок вчителі проводили кіно-уроки, уроки-диспути, уроки-екскурсії, запрошували на уроки партійних і радянських працівників передовиків виробництва, учасників громадянської і Великої Вітчизняної війни.

зняної війни, людей різних національностей. Так, учні Есхарівської середньої школи (Харківщина) на уроках суспільствознавства історії зустрілися з маршалом артилерії Ю. П. Бажановим, з головою Чугуївського райвиконкому Г. Шкарупою, з ударником комуністичної праці ГЭС-2 А. Коваленко [15, ф. 2, оп. 123, спр. 47, арк. 60].

У досліджуваній період утвердилася нова форма проведення уроків у обласних, міських, районних і шкільних історичних, краєзнавчих музеях, музеях В. І. Леніна, революційної і бойової слави. Так, комуніст Д. Ф. Горянинов, директор Курської школи-інтернату викладач історії, уроки по революції 1905 р. проводив у обласному краєзнавчому музеї; вивчаючи тему «Велика Вітчизняна війна» — проводив уроки в краєзнавчому і музеї Курської битви, де учні детально ознайомилися з подіями років війни під Курськом [22, ф. Р-721, оп. 1, спр. 12, арк. 38].

На уроках географії, вивчаючи природні багатства своєї країни, учні проникалися почуттям гордості й любові до своєї Вітчизни. Так, у школі № 73 (Харків) тільки за 1961/62 рік було проведено 6 екскурсій, які прививали любов до рідної природи. З великим інтересом учні взяли участь в екскурсії до братньої республіки РРФСР, де ознайомилися з природними умовами і культурою Белгороду [20, ф. 4, оп. 3, спр. 740, арк. 70].

Значна робота по вихованню любові до Батьківщини, розкриттю джерел подвигу радянських людей у роки Вітчизняної війни в мирний час проводилася викладачами російської і української літератури, російської, української та іноземної мови. Вивчення учнями творів О. М. Горького, В. В. Маяковського, М. О. Островського, О. О. Фадеева, творів сучасних прозаїків і поетів — важливий засіб інтернаціонального і патріотичного виховання [15, ф. 2, оп. 133, спр. 53, арк. 82].

На уроках української літератури вчителі Харківської і Сумської областей на творах П. Тичини, О. Гончара, М. Рильського та ін. письменників виховували в учнів любов до Вітчизни, почуття інтернаціональної єдності. Десятикласники середньої школи № 108 (Харків) писали в 1961 р. твори на тему «Мотиви радянського патріотизму і соціалістичної праці у творах П. Г. Тичини», «Прославлення вікової дружби українського і російського народів у поемі М. Бажана «Гінець» [20, ф. 4, оп. 3, стр. 662, арк. 99].

Учителі російської і української мов у школах названих областей звертали особливу увагу на глибоку спорідненість, взаємовплив цих мов, підкреслювали роль російської мови як мови міжнародного спілкування. Таку роботу проводили вчителі Будянської (Харківщина) та ін. шкіл [19, ф. Р-4695, оп. 4, стр. 591, арк. 2]. Викладачі іноземних мов Т. Строніна, М. Тимофеева, З. Севастьянова (Белгородщина) [22, ф. Р-138, оп. 3, спр. 740, арк. 40] на своїх уроках звертали увагу на взаємозв'язки дитячих молодіжних організацій СРСР та інших країн.

Глибоке вивчення дисциплін природничонаукового циклу (фізика, астрономія, математика, біологія) не тільки озброює учнів знан-

ням законів розвитку природи, але й відкриває широкі можливості виховання рис патріота і інтернаціоналіста. Учителі фізики Л. Динської СШ № 1 (Сумщина) В. Я. Мовчан, І. Т. Лобченко 1962/63 р. на уроках фізики розповідаючи про наукові відкриття, доводили пріоритет російських і радянських учених у галузі науки [23, ф. Р-3640, оп. 1, спр. 93, арк. 46], підкреслювали їх патріотизм. Так, розповідаючи про О. С. Попова, винахідника радіо, учні відзначали, що на запрошення іноземців працювати у них, вчений відповів: «Я — російська людина, і всі свої знання, усю свою працю всі свої досягнення я маю право віддавати тільки моїй батьківщині. Я горджуся тим, що народився росіянином» [8, с. 215]. Творчо працювали учителі фізики Балаклейської СШ № 1 та СШ № 36 (Харків) П. Г. Бойко і Ю. А. Соколович [10, 1966, 4 січ.], учителі хімії Масло-Пристанської СШ П. Д. Попов, Олексівської СШ М. Н. Н. Журавлев, Вейделевської СШ О. І. Луданная (Белгородщина) [14, ф. 2306, оп. 72, спр. 8663, арк. 18], Великописаревської СШ М. А. Г. Коновко (Сумщина) [23, ф. Р-3552, оп. 3, спр. 135, арк. 23].

В досліджуваний період учителі співів на уроках проводили і сиділи про російські і українські пісні, про розквіт і зближення національних культур в СРСР. Так, на уроці в 8 класі Теткінської СШ (Курська обл.) Є. Махлевський розповів дітям про військову славу, з якою радянські солдати йшли на бій [11, 1966, 8 березня]. Змістовні уроки співу й музики проводили учителі Харкова О. В. Бич, Л. Селихова, П. Ярещенко [10, 1966, 14 січ.]. На уроках малювання учні з великим інтересом виконували завдання на патріотичну й інтернаціональну тематику. Особливої популярності набувало у досліджуваний період виставки малюнків школярів на тему «Харків завжди буде сонцем!». Малюнки деяких учнів виставлялися на міжнародних виставках дитячих малюнків. Так, малюнки А. Степанівського Степанівської восьмирічної школи Сумського району в 1964 року побували на виставці в Японії, а в 1966 р. — в Індії [12, 1966, 15 квіт.].

Знання, одержані у процесі навчання, школярі, поглиблюючи й розширюючи на факультативних заняттях, у гуртках, наукових товариствах, клубах. У школах Шостки (Сумщина) проводились виставки члени клубів веселих і винахідників, «Голубі вогники», шкільні олімпіади, що сприяло формуванню рис патріотизму й інтернаціоналізму. Так, у 1965 р. у СШ № 7 (Шостка) відбувся «Голубий вогник» на трьох мовах — англійській, німецькій, французькій. Ініціаторами таких заходів виступали комсомольські організації. Комітет комсомолу Новосенчанської СШ (Сумщина) зміг залучити кожного старшокласника до роботи в предметних гуртках, до проведення цікавих вечорів фізики, хімії, різноманітних ігор, конкурсів олімпіад [13, ф. 7, оп. 18, спр. 2, арк. 207].

Отже, партійні організації Харківської, Белгородської, Курської і Сумської областей у 1961—1966 рр. провели велику роботу у справі підсилення ефективності навчального процесу по інтернаціональному і патріотичному вихованню учнів. Вони домоглися того, що у вихованні цих якостей у школярів брали активну участь учителі.

всіх предметів. Увага партійних організацій до цього питання дала змогу створити у школах чітку систему виховання учнів на прикладі життя і діяльності В. І. Леніна, на глибоко інтернаціональних революційних, бойових і трудових традиціях Комуністичної партії і радянського народу. Високі патріотичні і інтернаціональні почуття школярів позначилися на їх практичних справах: лідвищенні успішності і громадської активності. Вони взяли участь у допомозі Ташкенту, потерпілому в 1966 р. від землетрусу; у мітингах протесту проти проявів імперіалізму; у зборі коштів для надання допомоги дітям країн, які борються з агресорами за свою незалежність та в інших добрих справах.

ЛІТЕРАТУРА

1. XXII з'їзд КПРС. Стенографічний звіт, К., 1962, т. 3. 560 с.
2. КПСС в резолюціях і рішеннях съездов, конференцій і пленумов ЦК (1898—1971). М., Политиздат, 1972, т. 8. 567 с., т. 9. 527 с.
3. Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1976. 274 с.
4. Собрание постановлений правительства Союза Советских Социалистических Республик. М., Госюриздат, 1959, № 18, с. 466—468.
5. Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. К., Політвидав України, 1960, № 1. 126 с.
6. Об укреплении связи школы с жизнью и с дальнейшим развитием системы народного образования в СССР. М., Госюриздат, 1961. 344 с.
7. Военно-патриотическое воспитание в обучении истории. М., «Педагогика», 1970. 160 с.; Жумаканов А. Р. Патриотическое и интернациональное воспитание в школе. Алма-Ата, «Мектен», 1971. 140 с.; Корнійчук О. Я. Здійснення ленінських ідей інтернаціонального виховання у школах країни. — У респ. наук.-метод. збірнику «Педагогіка», К., «Рад. школа», 1971, вып. 10, с. 62—74; Радовский С. Т. Из опыта идейно-патриотического воспитания старшеклассников в процессе обучения. — В кн.: Идейно-патриотическое воспитание школьников. Минск, «Народная асвета», 1971. 158 с.
8. Люди русской науки. Очерки выдающихся деятелей естествознания и техники. М., «Физматгиз», 1961. 600 с.
9. Школа и родной край. Курск, 1967. 216 с.
10. «Соціалістична Харківщина».
11. «Курская правда».
12. «Ленинская правда».
13. Партійний архів Інституту історії партії ЦК Компартії України.
14. Центральний архів Міністерства освіти РРФСР.
15. Партійний архів Харківського обкому Компартії України.
16. Партійний архів Белгородського обкому КПРС.
17. Партійний архів Курського обкому КПРС.
18. Партійний архів Сумського обкому Компартії України.
19. Державний архів Харківської області.
20. Державний архів міста Харкова.
21. Державний архів Курської області.
22. Державний архів Белгородської області.
23. Державний архів Сумської області.

РОБОТА ПАРТІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ ПО ВДОСКОНАЛЕННЮ ЕКОНОМІЧНОГО НАВЧАННЯ ПАРТІЙНО-ГОСПОДАРСЬКИХ КАДРІВ ВАЖКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В УМОВАХ ГОСПОДАРСЬКОЇ РЕФОРМИ

(на матеріалах Харківської і Донецької областей)

Березневий і вересневий (1965 р.) Пленуми ЦК КПРС поклали початок новому підходу до управління народним господарством, визначили принципи економічної політики партії на сучасному етапі. У резолюції XXIII з'їзду партії по Звітній доповіді ЦК КПРС передбачено: «...поєднання централізованого галузевого управління з розширенням прав союзних республік, посилення ролі економічних методів у керівництві господарством, докорінне поліпшення планування, розширення господарської самостійності та ініціативи колективів підприємств, підвищення їх матеріальної заінтересованості в результатах своєї діяльності. Перетворення в життя нової системи планування і економічного стимулювання — одне з найважливіших завдань на найближчі роки» [2, с. 176].

Це поставило перед керівними кадрами завдання по оволодінню сучасними науковими знаннями техніки, економіки і організації виробництва.

Партія і раніше приділяла чимало уваги економічній освіті кадрів. В умовах же здійснення господарської реформи зросло значення економічної підготовки партійних і господарських кадрів, особливо у важкій промисловості, бо сама вона є основою народного господарства країни. Їх слід було ознайомити з новими методами оцінки господарської діяльності, використанням економічних важелів в управлінні виробництвом.

Автор статті ставить за мету дослідити форми і методи економічного навчання партійних і господарських кадрів важкої промисловості в умовах господарської реформи, показати ефективність застосування ними на виробництві набутих знань, висвітлити керівну роль партійних організацій у вдосконаленні системи економічного навчання.

Харківська і Донецька області — великі промислові центри України, де наявні усі галузі важкої промисловості. У проведенні економічної освіти партійно-господарських кадрів парторганізації згаданих областей керувались рішеннями вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР про вдосконалення планування і посилення економічного стимулювання промислового виробництва від 4 жовтня 1965 р., рішеннями XXIII з'їзду партії. Згаданою постановою було доручено Міністерству вищої і середньої спеціальної освіти СРСР «разом з міністерствами і відомствами організувати перепідготовку керівних і інженерно-технічних кадрів підприємств, об'єднань і інших господарських організацій з тим, щоб ці кадри добре знали економіку промисловості і вміли вірно аналізувати роботу підприємства» [1, с. 551]. Велику роль в організації економічного навчання кадрів відіграла та-

кож постанова Ради Міністрів СРСР від 11 березня 1965 р. «Про підвищення рівня економічних знань керівних працівників, спеціалістів, студентів вищих і учнів середніх спеціальних навчальних закладів».

У відповідності з цими постановами при Московському, Ленінградському, Харківському інженерно-економічних інститутах, Уральському політехнічному інституті було створено факультети по підготовці організаторів промислового виробництва. На них мусили пройти підготовку протягом шести місяців або року керівні працівники промисловості з вищою освітою і досвідом практичної роботи. Вони прослухали цикл лекцій про передовий досвід в організації, плануванні і управлінні виробництвом, про використання сучасної обчислювальної техніки і математичних методів у економічних розрахунках, про найновіші досягнення науки і техніки. На факультеті організаторів промислового виробництва (Харків) навчалися не тільки керівники промислових підприємств Харкова, а й інших міст України [5, ф. 69, оп. 40, спр. 98, арк. 75].

30 жовтня 1965 р. бюро Харківського обкому Компартії України прийняло постанову «Про підвищення рівня економічної освіти керівних кадрів народного господарства Харківської області» [5, Ф-2, оп. 133, спр. 141, арк. 12]. Аналогічну постанову прийняв і Харківський міськком партії 10 грудня 1965 р. Згідно з нею у Харкові було створено вищу економічну школу з двома факультетами: машинобудівний (на базі політехнічного інституту) і факультет легкої і харчової промисловості (на базі університету) [15, ф. 69, оп. 40, спр. 114, арк. 56]. На машинобудівному факультеті навчались директори, головні інженери, секретарі парткомів машинобудівних підприємств. На базі інженерно-економічного, інженерно-будівного, автошляхового та інших інститутів міста було створено дві міські економічні школи з 13 галузевими факультетами. Строк навчання у них два роки, з двогодинними щотижневими заняттями без відриву від основної роботи [5, ф. 69, оп. 40, спр. 114, арк. 56].

У вересні 1968 р. за рішенням Донецького міськкому партії на базі Донецького відділення інституту економіки АН УРСР створили вищу економічну школу з факультетами: економіки вугільної промисловості — для начальників шахт, працівників вугільних трестів; економіки машинобудування — для керівників машинобудівних заводів [6, ф. 18, оп. 27, спр. 32, арк. 134].

Для читання лекцій у вищих і міських економічних школах залучалися кращі сили професорсько-викладацького складу базових навчальних закладів, а також спеціалісти і керівники великих промислових підприємств. Кафедри економіки і організації виробництва базових інститутів розробили програми для вищих і міських економічних шкіл, які затверджувалися обкомами і міськкомами партії. У процесі навчання вони доповнювались питаннями, що виникали під час практичної роботи. Наприклад, у програму усіх економічних шкіл Харкова було додатково включено питання «Шляхи підвищення продуктивності праці», на вивчення якого відводилось 8 годин [5, ф. 69, оп. 40, спр. 14, арк. 56].

Економічні школи урізноманітнювали методи навчання. Так Харківським міськкомом партії було запропоновано, щоб кожен слухач одержував індивідуальне завдання на розроблення реферату. Наприклад, на своєму робочому місці проаналізувати шлях зростання продуктивності праці, кращого використання виробничих фондів тощо. Про результати аналізу доповідалося на черговому занятті, з активним обговоренням присутніх [5, ф. 2, оп. 133, спр. 1 арк. 38]. Досвід показав доцільність поєднання теоретичних занять з практичною діяльністю слухачів на виробництві. Так, проведені слухачами шкіл глибокий економічний аналіз роботи цехів, діляниць, змін заводів Харкова дав змогу вивчити можливості скорочення простоїв устаткування. Унаслідок в 1966 р. вони скоротилися на підприємствах міста удвічі [4, 1966, 21 верес.]. Навчання в економічних школах сприяло не тільки підвищенню рівня теоретичних і економічних знань партійно-господарських кадрів, але й надавало їм допомогу в організації переходу підприємств на нові методи господарювання. Якщо в 1966 р. на нову систему планування перейшло 15 промислових підприємств, то в наступному — 27.

Про ефективність такої форми навчання свідчить і те, що за багаточисленними проханнями працівників промислових підприємств 27 вересня 1967 р. бюро Харківського міськкому партії прийняло рішення про продовження строку діяльності вищої міської економічної школи [15, ф. 69, оп. 39, спр. 117, арк. 20].

Партійна організація Донецької області, поряд з вищою економічною школою використала й таку форму економічного навчання партійно-господарських кадрів, як семінари. У 1966 р. при міськкомі партії було створено семінар начальників шахт і керуючих трестів по вивченню економічної політики партії і держави, а також семінар начальників планових відділів, відділів праці і заробітної плати шахт і трестів по вивченню питань планування народного господарства і проблем організації праці [6, ф. 18, оп. 25, спр. 136 арк. 116]. Для секретарів партійних організацій було створено семінар по вивченню економічних проблем і питань партійного будівництва [6, ф. 18, оп. 25, спр. 158, арк. 86]. З лекціями на семінарах виступили партійні працівники, керівники передових підприємств викладачі вузів міста.

Велику роботу щодо організації економічного навчання партійно-господарських кадрів поряд з обласними і міськими комітетами партії проводили районні комітети партії. Вони створювали різні форми організації навчання кадрів: районні економічні школи, семінари, факультети партійно-господарського активу.

У Харкові з 1965 р. згідно з рішенням міськкому партії від 10 грудня 1965 р. при усіх райкомах було створено економічні школи. Їх відвідували старші майстри, майстри, начальники змін і цехів члени партійних бюро. У програмах шкіл планувалось читання лекцій кращими економістами міста з великим практичним стажем роботи, проведення семінарських занять. Керували школами спеціалісти заводів, учені міста. У лютому 1966 р. створили економічну школу при Жовтневому райкомі партії. Керував нею кандидат тех-

нічних наук, головний інженер трактороскладального заводу Н. В. Древаль [5, ф. 58, оп. 38, спр. 27, арк. 139]. Відвідувало її 105 слухачів. Заняття велися двічі на місяць.

Московський райком партії крім економічних шкіл широко практикував семінари. У жовтні — листопаді 1965 р. відбувся семінар секретарів партійних організацій на заводах «Серп і молот», турбінному, електромеханічному та інш. На них слухачі обмінювалися досвідом роботи по виконанню рішень вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, розглядали актуальні питання економічної політики партії на сучасному етапі [5, ф. 25, оп. 39, спр. 15, арк. 46].

Орджонікідзевський райком партії для підвищення рівня економічних знань кадрів використовував такі форми навчання, як факультет партійно-господарського активу, на базі якого проводилися економічні конференції, що сприяли поширенню і поглибленню знань слухачів з економічної політики партії на сучасному етапі [5, Ф-25, оп. 39, спр. 15, арк. 79]. Так, у квітні 1967 р. відбулась конференція на тему: «Ефективність промислового виробництва і шляхи її підвищення». Знання, набуті партійними і господарськими керівниками верстатобудівного заводу у процесі навчання, допомогли виявити резерви виробництва і визначити його слабкі ланки. Поліпшилося виробниче планування, підвищилися вимоги до технічних, економічних і комерційних служб. Унаслідок цього завод, що раніше не виконував плану, випускав продукцію низької якості, з 1967 р. почав працювати ритмічно. Покращала дисципліна праці. Упрочи скоротилися простой, зросла рентабельність і випуск продукції за рік на 10% [4, 1968, 16 січ.].

Економічне навчання партійно-господарських кадрів стало одним з факторів покращання роботи і Харківського електромеханічного заводу. Його колектив не тільки виконав основні показники 1966 р. але й підвищив ефективність виробництва. Випуск валової продукції на 1 крб. основного фонду складав 2 крб. 28 коп., проти 2 крб. 23 коп. у 1965 р. [5, Ф-25, оп. 39, спр. 1222, арк. 33]. За успіхи, досягнуті в I, II, III і IV кварталах 1966 р., ХЕМЗу було вручено перехідний Червоний прапор Ради Міністрів СРСР.

Багато уваги економічному навчанню кадрів приділяли партійні організації підприємств. За ініціативою партійних комітетів на заводах було організовано економічний всеобуч. Використовувалися різні форми навчання: заводські економічні школи, університети технічного прогресу, теоретичні семінари з конкретної економіки тощо.

Чітку систему економічного навчання було створено на одному з найбільших підприємств Харкова — турбінному заводі. Його партійна організація разом з заводським комітетом профспілки організувала економічну школу. У залежності від рівня знань, підготовки керівника, від ролі, відведеної йому у розв'язанні господарських питань, її слухачі були поділені на три групи. З начальниками цехів, відділів і їх заступниками навчання проводилось за 60-годинною програмою. За 36-годинною програмою велися заняття з старшими майстрами, майстрами, економістами, начальниками дільниць. Чле-

ни партійних комітетів, секретарі партійних організацій цехів і діляниць навчалися за 18-годинною програмою [5, ф. 123, оп. 1, спр. 33, арк. 100]. У 1967 р. у школі навчалось 1140 чоловік [5, ф. 25, оп. 3, спр. 1233, арк. 27]. Підвищення економічних знань дало позитивні наслідки. На заводі виявили і врахували на 2 млн. крб. застарілі і фізично зношені фонди. 30% з них протягом року реалізували. У цеху Т-4 було проведено перегрупування устаткування відповідно до технологічних процесів. Це дало можливість збільшити продуктивність праці на 15—20% [5, ф. 25, оп. 39, спр. 1233, арк. 28].

На Донецькому металургійному заводі пропаганду економічних знань проводили в університеті технічного прогресу. Питання конкретної економіки вивчалися як на всіх факультетах університету, так і на заняттях спеціального економічного факультету, на якому навчались начальники змін, майстри, економісти цехів і заводоуправління. Усього в університеті щорічно навчалось 600—700 ІТП [6, ф. 18, оп. 25, спр. 126, арк. 70]. Заняття в університеті технічного прогресу проходили під девізом: «Кожний інженер навчається сам і допомагає робітникам підвищувати свої техніко-економічні знання». Його слухачі вивчали не лише конкретні шляхи поліпшення економічної діяльності заводу, але і вчилися вірно застосовувати нормативи доплат і скидок за якість продукції. Навчання в університеті підвищило активність у справах як ІТП, так і робітників. Так один з кращих лекторів І. Дмитрієв підготував до захисту дисертацію, чимало робітників-слухачів поступили до вечірніх вузів [6, ф. 18, оп. 25, спр. 126, арк. 71]. Добре налагоджене економічне навчання на Старокраматорському заводі (Донбас) дало змогу партійним і господарським працівникам глибоко вивчити важливі питання конкретної економіки, досягнення науки і передового досвіду, нові методи господарювання. Набуті знання дали можливість вивчити найслабкіші місця виробництва, кваліфіковано пояснити та чи інші недоліки і виправити їх. Тільки в 1966 р. було реалізовано 370 пропозицій щодо покращання роботи колективу, винесених у рефератах слухачів економічних шкіл заводу. 6 млн. крб. — такий економічний ефект від впровадження пропозицій [6, ф. 326, оп. 74, спр. 141, арк. 106].

Економічне навчання організовувалось і успішно здійснювалось і на інших заводах важкої промисловості Донецької і Харківської областей.

Успіх економічної освіти у вирішальній мірі залежить від рівня партійного керівництва цієї важливою ділянкою роботи. Харківський і Донецький обкоми, міськкоми і райкоми партії приділяли багато уваги питанням економічної освіти кадрів. Так, Харківський міськком партії протягом лише перших двох років після вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС на засіданнях бюро тричі заслухав питання про хід економічного навчання керівних кадрів промисловості, транспорту, будов [5, ф. 69, оп. 4, спр. 16, арк. 106, 114]. Заслуговує на увагу засідання бюро міськкому, що відбулося 20 березня 1966 р.

Відзначивши успіхи, досягнуті в організації економічного навчання партійно-господарських кадрів промисловості, транспорту і будов в умовах господарської реформи, воно вказало на наявні недоліки, зокрема, на відрив економічного навчання партійно-господарських кадрів від конкретних завдань їх виробничих колективів, на неповне охоплення економічним навчанням керівних працівників ряду великих заводів Харкова і зобов'язало бюро райкомів партії обговорити це на засіданнях і зробити певний висновок [15, ф. 69, оп. 40, спр. 16, арк. 14].

Районні комітети партії на засіданнях бюро розглянули питання про стан економічної освіти кадрів і розробили заходи по її поліпшенню. Так, Московський райком партії звернув увагу парткому заводу «Серп і молот» на незадовільну організацію економічного навчання. Було вказано на необхідність постійного контролю за ходом навчання, розширення його системи, збільшення кількості слухачів [5, ф. 25, оп. 39, спр. 4, арк. 44]. Партком заводу доклав усіх зусиль для налагодження цієї роботи [5, ф. 124, оп. 1, спр. 1248, арк. 55].

Донецький обком і міськком партії практикували таку форму контролю за станом економічного навчання партійно-господарських кадрів, як звіти партійних комітетів. У 1966 р. на бюро обкому партії було заслухано звіти партійних комітетів Старокраматорського машинобудівного заводу ім. Орджонікідзе, Горлівського машинобудівного заводу ім. С. М. Кірова по виконанню рішень вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС.

У 1967 р. на засіданні бюро Донецького обкому партії розглядалося питання добору, розстановки і виховання керівних працівників на підприємствах вугільної промисловості Донецька [6, ф. 326, оп. 77, спр. 87, арк. 11]. У такому ж аспекті питання про стан економічного навчання кадрів обговорювалось на засіданнях бюро міськкому партії.

Виконуючи вказівки обкому і міськкому партії, парткоми заводів міста і області провели велику роботу по вдосконаленню економічної підготовки партійно-господарських кадрів. Так, на заводі «Азовсталь» при університеті технічного прогресу було створено два нових факультета: економічний і наукової організації праці. У республіканському огляді-конкурсі на звання кращого університету технічного прогресу, університет заводу «Азовсталь» посів перше місце [6, ф. 19, оп. 19, спр. 236, арк. 16].

Дослідження діяльності партійних організацій Донецької і Харківської областей дає можливість дійти висновку, що в період між XXIII і XXIV з'їздами КПРС в умовах господарської реформи було створено чітку систему економічного навчання партійно-господарських кадрів.

Вона поєднувала різні форми економічного навчання, враховуючи рівень освіти і підготовки кадрів, характер їх роботи. Найефективнішим з них були вищі, міські, заводські економічні школи, університети технічного прогресу, економічні конференції, котрі одержали широке розповсюдження в досліджуваний період.

Успіхи, досягнуті в організації економічного навчання кадрів важкої промисловості були результатом високого рівня партійного керівництва цієї важливою ділянкою роботи.

Вивчення досвіду Харківської і Донецької партійних організацій по створенню системи економічного навчання партійно-господарських кадрів важкої промисловості показує, що її дієвість досягається там, де вміло пов'язують вивчення теорії з практичними завданнями комуністичного будівництва. Система, що виникла в умовах господарської реформи, витримала перевірку часом і була використана в роки дев'ятої п'ятирічки.

XXV з'їзд КПРС, позитивно оцінюючи зроблену раніше партією роботу по створенню системи економічної освіти кадрів, вказав на необхідність її дальшого розвитку і вдосконалення з тим, щоб економічна освіта «максимальною мірою сприяла повсюдному поширенню передового досвіду організації праці, впровадженню у виробництво досягнення науки і техніки» [3, с. 93].

ЛІТЕРАТУРА

1. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Т. 8. М., Политиздат, 1972. 566 с.
2. Матеріали XXIII з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1966. 286 с.
3. Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1976. 274 с.
4. «Красное Знамя». Орган Харьковского обкома Коммунистической партии Украины и областного Совета депутатов трудящихся.
5. Партійний архів Харківського обкому Компартії України.
6. Партійний архів Донецького обкому Компартії України.

О. С. МАКАРЕНКО

БОРЬБА ПАРТОРГАНИЗАЦИИ ЗА ВЫСОКУЮ КАЧЕСТВУ, НАДЕЖНОСТЬ И ДОВЕРЛИВОСТЬ ПРОМЫСЛОВОЙ ПРОДУКЦИИ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ УКРАИНСКОЙ ССР (1961—1966 гг.)

У період будівництва комунізму систематичне поліпшення якості продукції є одним з найважливіших завдань Комуністичної партії і радянського народу. Всіляке поліпшення якості — це найперша умова підвищення ефективності суспільного виробництва, прискорення технічного прогресу, необхідна передумова створення матеріально-технічної бази комунізму, більш повного задоволення матеріальних потреб радянських людей. «Чим вище якість продукції, — говориться у Звітній доповіді ЦК КПРС XXIII з'їзду партії, — тим ефективніша і продуктивніша вся суспільна праця» [3, с. 42].

На сучасному етапі розвитку радянської економіки особливо великого значення набувають такі найважливіші параметри якості продукції, як надійність і довговічність техніки. К. Маркс указував, що «машини, зроблені з тривкішого матеріалу, живуть довше, а їх застосування, регульоване суворо науковими законами робить можливою більшу економію у втрачання їх складових частин і споживаних ними засобів» [1, с. 370].

Висока якість виробів, що випускаються, — сьогодні центральна проблема економічного змагання країн соціалізму і країн капіталізму. У зв'язку з цим докорінне поліпшення якості продукції набуває винятково великого політичного, економічного, соціального й ідеологічного значення: «Систематичне підвищення якості продукції є обов'язковою вимогою розвитку економіки. Якість продукції радянських підприємств повинна бути значно вищою ніж на найкращих капіталістичних підприємствах» [2, с. 78].

Важливість поставленого завдання посилюється тим, що досягнутий рівень якості продукції, яка випускається, далеко не відповідає об'єктивним можливостям вітчизняної промисловості, потребам соціалістичного суспільства на сучасному етапі і вимогам світового ринку. Тому Комуністична партія і Радянський уряд завжди надавали першочергового значення питанням поліпшення якості продукції.

За роки Радянської влади під проводом КПРС у нашій країні особливо багато зроблено в галузі поліпшення якості продукції. Завдяки високій якості багато товарів з маркою «Зроблено в СРСР», як, наприклад, літаки, верстати, судна на підводних крилах, фотоапарати [12, 1966, 4 жовт.], потужні екскаватори, транзисторні радіоприймачі, годинники [12, 1966, 21 трав.] та інші вироби, широко відомі усьому світові, успішно конкурують з товарами розвинутих капіталістичних країн і гідно представляють за кордоном соціалістичну індустрію.

Однак, незважаючи на великі досягнення, проблему якості продукції все ще повністю не розв'язано, багато виробів, що випускаються в нашій країні, поступаються за якістю кращим світовим зразкам, особливо гарантійними строками роботи і художнім рівнем. Унаслідок цього наша держава зазнає значних витрат. Наприклад, випуск продукції пониженої якості виробів, які не відповідали сучасному рівню, завдав у 1958 р. народному господарству СРСР збитків, що перевищували чверть усіх доходів державного бюджету [11, 1961, № 16, с. 88]. Недостатня надійність і довговічність деяких виробів, машин і деталей спричиняє значні витрати коштів і затрату праці на підтримання техніки у працездатному стані протягом строку служби. У 1956—1961 рр. на ремонт основних засобів виробництва у середньому щороку витрачалося понад сім млрд. крб. [11, 1966, № 13, с. 85].

Особливість нового етапу в боротьбі партії і радянського народу за докорінне поліпшення якості продукції полягає в тому, щоб на основі дальшого розвитку продуктивних сил, досягнень вітчизняної науки і техніки, впровадження передового досвіду перевищити технічний рівень більшості найважливіших виробів, які випускаються за кордоном. «...Ми повинні у міцності, витонченості, у красі, в технічній досконалості наших виробів випередити Західну Європу й Америку» [6, с. 9].

У даній статті досліджується діяльність партійних організацій промислових підприємств Української РСР у справі підвищення якості, надійності і довговічності промислової продукції, випуску її

на рівні світових стандартів, а також організаторська робота по поширенню почину саратовських машинобудівників виготовляти продукцію і здавати її з першого пред'явлення, а також боротьба за розвиток творчої активності мас і поліпшення керівництва соціалістичним змаганням.

Ураховуючи складність і багатогранність проблеми боротьби партійних організацій промислових підприємств за підвищення якості продукції, автор не претендує на всебічне і вичерпне висвітлення всіх напрямків, так само, як і на беззаперечність суджень з її окремих аспектів.

На підприємствах Української РСР провадилася велика робота щодо підвищення якості, надійності і довговічності промислової продукції. Під керівництвом партійних організацій у 1961—1966 рр. на них розгорнулося соціалістичне змагання за високий технічний рівень і якість промислової продукції. Активну участь у цьому змаганні взяли колективи харківських і сумських підприємств.

Постійну турботу про технічне вдосконалення і якість продукції, що випускається, виявляли в цей час партком і дирекція Харківського тракторного заводу. Вони систематично здійснювали конструкторські й технологічні заходи по вдосконаленню і дотриманню технологічних процесів у всіх виробничих ланках, посилювали виховну роботу в колективі по підвищенню почуття відповідальності кожного працівника за честь марки ХТЗ. Тільки в 1965 р. у механоскладальних цехах було впроваджено понад 100 одиниць спец-агрегатних верстатів, автоматів і напівавтоматів. У сталеливарному цеху, наприклад, запроваджено автоматичну формувальну лінію для виготовлення форм ланок гусениць, що дало змогу одержувати відливки високої точності [15, 1966, 23 лют.].

Щоб підвищити якість і продовжити строк служби машин, партком і дирекція Харківського тракторного заводу основну увагу при вдосконаленні конструкції трактора Т-74 звернули на доробку трансмісії ходової системи, на поліпшення умов праці тракториста. Це забезпечило неухильне підвищення якості, надійності і довговічності тракторів і їх паливної апаратури. Технічний ресурс по трансмісії трактора Т-74 до першого капітального ремонту збільшено до 5 тис. і ходової частини до 4 тис. годин [17, ф. 87, оп. 1, спр. 1809, арк. 41]. Паливний насос удостоївся високої оцінки—Державного «Знаку якості» [17, ф. 87, оп. 1, спр. 1809, арк. 42]. Завдяки конструктивним удосконаленням строк служби трактора Т-74 до капітального ремонту збільшився. У 1965 р. він складав 3 тис., а в наступному—4 тис. годин. А строк служби паливної апаратури збільшився з 3 тис. до 4 тис. годин [17, ф. 37, оп. 1, спр. 2811, арк. 43]. Значно менше стало надходити рекламаций від споживачів. За роки семирічки їх кількість знизилася на трактори ДТ-20 на 86%. Втрати від браку за цей час зменшилися на 9,3% [17, ф. 87, оп. 1, спр. 2809, арк. 41].

Унаслідок удосконалення конструкції і технології виробництва ряду деталей і вузлів у 1961—1966 рр. було забезпечено дальше

підвищення якості і надійності тракторів, які випускалися на ХТЗ [17, ф. 87, оп. 1, спр. 2809, арк. 211].

Слід зазначити, що на заводі ХТЗ ще в 1961 р. виникла нова форма руху — шефство інженерів і техніків над найшвидшими впровадженнями у виробництво раціоналізаторських пропозицій передових робітників, що сприяло підвищенню якості і надійності тракторів. З цією ініціативою виступили інженери і техніки відділу головного технолога Бурилов, Козир, Поєдинцев та ін. Їх почин підхопило близько 400 інженерів заводу. Ініціатори почину шефствували протягом 1962 р. і п'яти місяців 1963 р. над 715 раціоналізаторськими пропозиціями, запровадження яких дало 500 тис. крб. економії за рік [10, с. 115—116].

Таким чином, у період між ХХІІ і ХХІІІ з'їздами КПРС партійна організація й адміністрація ХТЗ вели боротьбу за високу якість, довговічність і надійність серійних машин в трьох напрямках: а) впровадження конструкторських і технологічних заходів; б) стабілізація технологічних процесів і зміцнення технологічної дисципліни на всіх виробничих ділянках; в) посилення виховної роботи серед тракторобудівників, підвищення почуття особистої відповідальності за честь марки ХТЗ [7, с. 4].

Проблема безперервного підвищення якості, надійності і довговічності продукції — комплексна проблема. Вона потребує розв'язання багатьох технічних, економічних і організаторських питань, у тому числі таких, як удосконалення конструкцій виробів у процесі серійного випуску тощо. За її розв'язання у роки семирічки вели невтомну боротьбу партійні організації й інших харківських промислових підприємств. Так, колектив Харківського турбінного заводу ім. С. М. Кірова під керівництвом партійної організації розробив цілий ряд конструкторських і технологічних заходів, які підвищують надійність і якість турбін. Важливу роль у цьому відіграла служба надійності, створена на заводі з ініціативи партійної організації у 1963 р. До її складу увійшли кваліфіковані спеціалісти. З метою вивчення дефектів, що виявлялися в ході експлуатації турбін з Харківською маркою, служба надійності заводу систематично практикувала листування з тими підприємствами, на яких встановлювалися турбіни. Одержані таким чином дані про надійність і якість турбін, про роботу їх обладнання опрацьовувалися і на їх основі складалися рекомендації по вдосконаленню проектів нових турбін. На основі рекомендацій комісії надійності було проведено модернізацію ряду вузлів турбін, що забезпечувало підвищення їх надійності [14, 1964, 4 січ.]. Партійна організація заводу, виконуючи спеціальну постанову бюро Харківського обкому Компартії України від 20 травня 1966 р. «Про роботу по вдосконаленню виробництва по підвищенню технічного рівня і якості виробів, що випускаються на ХТЗ» [17, ф. 2, оп. 133, спр. 30, арк. 11], вирішила розгорнути соціалістичне змагання за високий технічний рівень, поліпшення якості і підвищення надійності турбін К-300-240. Завдяки цьому змаганням вже в 1966 р. турбіни заводу поліпшили свої експлуатаційні показники порівняно з 1965 р., дев'ять турбін з десяти мали

коефіцієнт надійності 100. Припинилися поломки робочих лопаток останньої ступені турбін [17, ф. 10924, оп. 4, спр. 45, арк. 128].

Велику роботу подальшому поліпшенню якості, надійності і довговічності промислової продукції в роки семирічки здійснювала партійна організація Харківського верстатобудівного заводу ім. Косіора — одного з первістків вітчизняного верстатобудування. Вона разом з дирекцією заводу складала комплексні плани підвищення якості і довговічності круглошліфувальних верстатів. Запровадження цих планів дало змогу за час з 1961 до 1964 рр. зняти з виробництва 21 модель верстатів застарілих конструкцій і освоїти 73 нові моделі, збільшити з 1962 р. гарантійні строки по 110 моделях верстатів з 12 до 18 місяців і встановити з 1963 р. строки довговічності до капітального ремонту у межах 5,5—9,5 років [17, ф. 10924, оп. 4, стр. 45, арк. 123], а гарантійні строки верстатів моделей ЗА 172 і ЗА 174 були збільшені з 7 до 11 років [9, с. 9]. У роки семирічки були створені цілком нові верстати, що раніше не випускалися нашою промисловістю, — у тому числі з програмним управлінням. Проблема боротьби за якість знайшла своє відображення у наочній агітації. У цехах заводу з'явилися заклики: «Товариші! Якість — справа кожного. Строго дотримуйтеся технології виготовлення деталей!» [13, 1966, 17 верес.].

Постійну увагу партійна організація верстатобудівного заводу приділяла вихованню високої відповідальності кожного працівника за якість роботи, систематичному піднесенню культури виробництва. Еталоном культури на заводі став цех верстатів високої точності. Його методи висококультурної організації виробництва запозичали й інші колективи. На заводі постійно діяли заводські й цехові комісії по культурі виробництва, результати їх перевірок широко обговорювалися при підбитті підсумків соціалістичного змагання.

Заходи по дальшому підвищенню якості продукції, що випускається, мали істотний вплив на систематичне зниження збитків від браку. Усе це дало змогу знизити їх з 1,8% у 1965 р. до 1,6% у 1966 р. Кількість рекламаций зменшилася з 23/35 за 1965 р. до 13/23 за 1966 р. [17, ф. 1607, оп. 1, спр. 146, арк. 62]. У цьому безумовна заслуга партійної організації і колективу верстатобудівного заводу ім. С. В. Косіора.

Таким чином, у період між XXII і XXIII з'їздами КПРС під керівництвом партійних організацій на харківських підприємствах набули розвитку такі форми соціалістичного змагання, як змагання за високий технічний рівень і підвищення якості й надійності продукції, що випускається. Процес боротьби за високий технічний рівень, якість і надійність супроводжувався вдосконаленням форм і методів партійної роботи. Для цього партійні органи застосували такі форми роботи, як шефство інженерів і техніків над раціоналізаторськими пропозиціями робітників і запровадження цих пропозицій у виробництво, створення на заводах бюро служби надійності тощо.

Другою важливою формою боротьби за підвищення якості продукції стало поширення на промислових підприємствах республіки

почину саратовських машинобудівників [8, с. 8]. У лютому 1964 р. бригади слюсарів-складальників Харківського заводу транспортно-го машинобудування ім. В. О. Малишева під керівництвом бригадирів комуністів М. І. Башкова і Б. Н. Нікуліна одними з перших на Україні почали здавати продукцію з першого подання [16, 1964, 24 лют.].

На моторобудівному заводі «Серп і молот» змагання за бездефектне виготовлення продукції і здавання її з першого пред'явлення розгорнулося у травні 1964 р. [17, ф. 124, оп. 1, спр. 1004, арк. 99], на заводі «Кондиціонер» — у липні 1964 р. [17, ф. 6017, оп. 1, спр. 44, арк. 42]. У Сумській області цю ініціативу підтримали колективи машинобудівного заводу ім. М. В. Фрунзе, заводу електронних мікроскопів і електроавтоматів [18, ф. 4, оп. 44, спр. 84, арк. 45].

Запровадження системи бездефектного виготовлення продукції мало велике не лише економічне, а й політичне значення, оскільки вона ґрунтувалася на комуністичному принципі «Робітнича совість — найкращий контролер». Ідеологічна основа цієї системи — щоденне виховання у виробничників комуністичного ставлення до праці, почуття високої відповідальності за якість виконаної роботи.

Саратовська система бездефектного виготовлення продукції і здавання її ВТК з першого пред'явлення набула у наступні роки дальшого поширення на Україні і в інших республіках. У листопаді 1967 р. ЦК КПРС прийняв спеціальну постанову, в якій підкреслювалося, що багаторічна практика запровадження промисловими підприємствами Саратовської та інших областей цієї системи доводить її високу ефективність і велике значення для прискорення технічного прогресу, підвищення надійності і довговічності промислових виробів [12, 1967, 30 листоп.].

Таким чином, аналіз діяльності партійних організацій промислових підприємств Української РСР свідчить, що вони за час між XXII і XXIII з'їздами КПРС велику увагу приділяли підвищенню якості продукції, що випускалася, і для цього використовували такі форми соціалістичного змагання, як боротьба за високий технічний рівень, якість і надійність промислової продукції, запровадження саратовської системи бездефектного виготовлення продукції і здавання її з першого пред'явлення.

На сучасному етапі розвитку нашої країни Комуністична партія вважає найважливішим народногосподарським завданням підвищення якості продукції.

Виконуючи цю вказівку, партійні організації промислових підприємств Української РСР повсюдно перетворюють у життя лозунг передових підприємств Радянського Союзу «Радянське — значить відмінне». Тим самим вони борються і за створення умов, необхідних для успішного виконання завдань десятої п'ятирічки, яку Генеральний секретар ЦК КПРС тов. Л. І. Брежнев у доповіді на XXV з'їзді КПРС назвав її як п'ятирічку ефективності і якості в ім'я дальшого зростання народного добробуту [4, с. 44].

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. Капітал. Т. I. Кн. I — Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 23. 847 с.
2. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. К., Політвидав України. 1961. 126 с.
3. Матеріали XXIII з'їзду КПРС. Політвидав України, 1966. 286 с.
4. Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1976. 274 с.
5. Брежнев Л. I. 50 років Радянської Молдавії. — Газ. «Радянська Україна», 1974, 12 жовт.
6. Калинин М. И. Избранные произведения. Т. 2. М., Госполитиздат, 1960. 600 с.
7. Качество это главное. X. «Прапор», 1965. 60 с.
8. Повышение качества продукции — повседневное внимание. Саратов, «Коммунист», 1968, с. 80.
9. Улучшение качества продукции, внедрение и соблюдение стандартов важнейшее условие повышения эффективности производства. (Тезисы выступлений на Харьковской городской конференции 13—14 мая 1971 г.) Харьков, 1971.
10. Архів Української Республіканської ради ВТВР. Стенограма українського з'їзду ВТВР 11—12 липня 1963.
11. Ж. «Коммунист».
12. Газ. «Правда».
13. Газ. «Красное знамя».
14. «Кіровоць» Орган парткому, дирекції, завкому профспілок і комітету комсомолу Харківського турбінного заводу ім С. М. Кірова.
15. «Темп». Орган парткому, дирекції, завкому профспілок і комітету комсомолу ХТЗ ім С. Орджонікідзе.
16. «Тепловозник». Орган парткома, дирекції, завкома профсоюзу і комітету комсомолу Харківського заводу транспортного машиностроєння ім. Малышева.
17. Партійний архів Харківського обкому Компартії України.
18. Партійний архів Сумського обкому Компартії України.

Т. П. КОРШУНОВА

ДІЯЛЬНІСТЬ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ПАРТІЙНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ У СПРАВІ ПІДВИЩЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ХУДОЖНЬОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В ПЕРІОД МІЖ ХХІІІ І ХХІV З'ЇЗДАМИ КПРС

Успіхи комуністичного будівництва нині, як ніколи, залежать від рівня свідомості найширших мас, від їх духовного розвитку, комуністичного виховання. Питання про роль суб'єктивного фактора у процесі побудови комуністичного суспільства тісно пов'язане з проблемами підвищення суспільної активності трудящих.

Партія виходить з того, що жива і творча справа комуністичного творення вимагає підвищення активності й ініціативи всіх громадських організацій країни, всіх трудящих [3, с. 4]. Для соціалістичного суспільства кожна людина — потенційне джерело активної творчої діяльності. Суспільство зацікавлене в тім, щоб для такої діяльності були створені сприятливі умови. Для цього необхідне комплексне розв'язання й інших важливих суспільних проблем: побудова матеріально-технічної бази комунізму, вдосконалення суспільних відносин системи виховання. Звідси випливає, що суспільство зацікавлене і в заохоченні розвитку здібностей особи, корисної

ініціативи, трудової, політичної активності будь-якого члена суспільства.

Соціальна активність особи проявляється в трудовій і суспільно-політичній діяльності. По-справжньому повноправним членом суспільства особа може відчувати себе тільки в трудовій діяльності. Тут вона сама усвідомлює свою соціальну цінність. Але соціальна активність не обмежується професійними обов'язками людини. Це поняття ширше і торкається, в першу чергу, питання про те, наскільки вірно дана особа виражає об'єктивно назрілі інтереси і потреби. Звідси зрозуміло, що зростання ролі особи — це вираз зростання суб'єктивного фактора в будівництві комунізму.

Існує глибокий внутрішній зв'язок між обов'язками людини і його ставленням до них. З одного боку, більш активно діюча особа домагається більших успіхів, її соціальна роль вища, ніж пасивної особи. З другого боку, місце в суспільстві, яке посідає більш активна особа, дає більше можливостей для прояву індивідуальності, творчості особи. Партія постійно піклується про умови прояву творчості особи. Однією з таких умов є підвищення матеріального благополуччя, скорочення робочого дня, наявність вільного часу. В. І. Ленін обґрунтував у своїх працях тезис про те, що вільний час буде використано не тільки на відпочинок, але й на виконання безплатних державних обов'язків [1, т. 36, с. 191—192].

У розв'язанні завдань комуністичного будівництва важлива роль належить художній інтелігенції — письменникам, композиторам, художникам, артистам, режисерам, журналістам, працівникам кіно, радіо, телебачення і т. д.

З просуванням нашого суспільства по шляху комуністичного будівництва, — говорить у Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їзду партії, — зростає роль **літератури і мистецтва** у формуванні світогляду радянської людини, її моральних переконань, духовної культури [2, с. 99].

Художня інтелігенція в СРСР, об'єднана в численні творчі спілки і організації, постійно звертається до актуальних тем сучасності, тісно пов'язує свою творчість з усім багатогранним життям робітничого класу, колгоспного селянства, всього нашого народу.

Будівництво комунізму в зростаючій мірі буде продовжувати і розвивати в кожній людині художника і творця, якісно змінювати структуру художніх потреб і інтересів широких мас населення, посилюючи вплив свіжих сил у професійне радянське мистецтво. Загальна кількість працівників, зайнятих у сфері мистецтва в 1970 р. складала: в СРСР — 720816 чол., в УРСР — 115932 чол. [7, с. 22]. Одночасно відбувається процес посилення соціальної ролі художньої інтелігенції, бо вона створює скарби гуманітарної культури, без оволодіння якими немислиме духовне збагачення особи.

Будучи активним засобом формування в людей нашого суспільства глибоких комуністичних переконань, мистецтво тим самим виступає як могутня сила підвищення творчої активності народу [5, с. 281]. Усвідомлюючи, який величезний вплив мають наслідки її праці на духовне формування особи, художня інтелігенція постійно

поглиблює свій світогляд, розширює творчі контакти з своєю аудиторією, проникає в суть життєвих явищ соціалістичного суспільства. Позитивно оцінюючи внесок художньої інтелігенції у формування духовного складу радянських людей, XXV з'їзд КПРС відзначив характерну подальшу активізацію діяльності творчої інтелігенції, яка вносить дедалі вагоміший вклад у загальнопартійну, загальнонародну справу будівництва комуністичного суспільства [4, с. 94].

Радянській художній інтелігенції притаманна значна громадська активність. Новий тип митця, сформований у радянську епоху, важливою рисою має органічне поєднання творчості і громадської діяльності. Форми такої діяльності художньої інтелігенції досить різноманітні: участь у виборах партійних, профспілкових, комсомольських, радянських органів, участь в роботі товариства «Знання», керівництво художньою самодіяльністю, створення театрів-супутників, шефська робота тощо. Партія невпинно турбується про те, щоб якомога більше залучити радянську інтелігенцію до активної громадської роботи, до виховання трудящих. Про це свідчать постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції», «Про порядок проектування і спорудження пам'ятників і монументів», «Про поліпшення роботи народних університетів» та ряд інших. Чималий загін художньої інтелігенції налічує Харків — один з крупних центрів, не тільки України, а й Союзу. 6 театрів, 3 творчих вузи, 5 творчих спілок, філармонія, цирк — такий склад творчих сил Харкова. Тому в роботі Харківської обласної партійної організації питання підвищення громадської активності художньої інтелігенції посідає важливе місце. Особливо багато уваги приділяли Харківський обком, міськком і райкоми Компартії України творчим організаціям у період підготовки до 50-річчя Великого Жовтня. У рішеннях партійної організації чітко визначилися головні напрямки художньої творчості: створення нових значних творів, що глибоко і правдиво відображали життя, активно допомагали формуванню духовного обличчя будівників комунізму. Так, на засіданні бюро Харківського міськкому Компартії України в травні 1966 р. розглядалося питання «Про роботу театрів міста по підготовці до 50-річчя Жовтня». У постанові пропонувалося театрам поліпшити репертуар, включити до нього твори про молодих сучасників, звернути особливу увагу на історико-революційну тематику; партійним організаціям театрів домагатися посилення виховного впливу спектаклів на глядача [9, ф. 69, оп. 40, од. зб. 22, арк. 28]. У листопаді 1966 р. на засіданні бюро Харківського обкому обговорювалося питання «Про роботу творчих спілок по підготовці до 50-річчя Жовтня». Партійним бюро спілок пропонувалося систематично проводити партійні збори, на яких обговорювати найважливіші питання творчого громадсько-політичного життя, посилити ідейно-виховну роботу серед художньої інтелігенції [9, ф. 2, оп. 133, од. зб. 44, арк. 15].

Сила партійного керівництва полягала у тім, щоб захопити митця поставленим завданням, активізувати його участь у перетворенні суспільства, яке буде комунізм. Опорою в роботі з інтелігенцією

були первинні парторганізації творчих спілок і організацій. Вони проводили велику роботу по ідейно-політичному вихованню працівників мистецтва, допомагали їм підвищувати свою художню майстерність. На партзборах постійно обговорювалися питання поліпшення роботи мережі партосвіти, участі комуністів і безпартійних працівників у шефській роботі, питання підвищення професійної майстерності, покращання репертуарів [10, ф. 10 зод. оп. 1, спр. 7, арк. 32; ф. 4570, оп. 1, спр. 44, арк. 1—3].

Ювілейного (1967) року Харківське відділення Спілки композиторів УРСР разом з Центральним лекторієм обласного товариства «Знання» провели цикл авторських концертів-зустрічей з трудящими міста [8, 1966, 15 січ.]. Відділення Спілки письменників України організувало зустрічі в цехах заводів ім Малишева, ХТЗ тощо з письменниками В. Гавриленком, О. Кравцовим, І. Барабашем та ін. [8, 1966, 19 листоп.]. З-поміж 36 тис. лекцій цього ж року 1119 було прочитано з питань літератури і мистецтва [10]. Успішним був і театральний сезон: на всесоюзному і республіканському оглядах п'ять спектаклів Харківських театрів відзначалися дипломами і грамотами. Серед них опера Харківського композитора Д. Клебанова «Комуніст», спектаклі «Перекоп» театру ім. Шевченка, «Дев'ята симфонія» театру ім. Пушкіна та ін. [8, 1969, 14 верес.].

На ХІХ Харківській обласній партійній конференції (лютий 1968 р.), під час підведення підсумків ювілейного року говорилося про підвищення активності творчих організацій. Художники на республіканських виставках показали понад 500 робіт, на всесоюзних — 70; видано 40 нових книг, створено нові музичні твори [9, ф. 2, оп. 141, об. зб. 1, арк. 42].

Одна з діяльних форм соціальної активності художньої інтелігенції — шефська робота. Під час поїздок діячі мистецтва, журналісти організували творчі зустрічі з робітниками, колгоспниками, воїнами Радянської Армії, вели лекційно-освітню роботу, поповнювали місцеві бібліотеки літературою, давали консультації колективам художньої самодіяльності, виступами в місцевій пресі. Це дало змогу творчим працівникам глибше ознайомитися з трудовими буднями трудящих, ближче дізнатися про інтереси людей і їх характери, тобто знайти теми і героїв своїх творів. Так, колектив театру ім. Шевченка чимало років шефствував над трудівниками Красноградського району. У районному Будинку культури неодноразово з лекціями про українське мистецтво виступав народний артист СРСР О. Сердюк, режисери В. Соломко і В. Тимошук підготували в Краснограді постанову п'єси М. Зарудного «Сині роси», працівники театру проводили в районному БК методичні семінари з керівниками самодіяльності [8, 1968, 23 трав.]. Протягом 1967 р. театр провів 37 творчих зустрічей в місті і області, брав участь у роботі народного університету культури [9, ф. 4105, оп. 1, од. зб. 45, арк. 29].

У Харківському інституті мистецтв існували різноманітні форми проведення шефської роботи: народні університети культури, цикли лекцій-концертів (музичний недільник лекторій, на базі інституту, в Центральному лекторії товариства «Знання», в підшефних кол-

госпах), спектаклі оперної студії і учбового, драматичного театру літні студентські агітбригади тощо [9, ф. 875, оп. 1, од. зб. 41, арк. 1]. У театрі ім. Пушкіна функціонував консультативний пункт для надання допомоги художній самодіяльності [9, ф. 4570, оп. 1, од. зб. 44 арк. 58]. Протягом 1968—1969 рр. театр ім. Лисенка організував 66 творчих зустрічей [9, ф. 4236, оп. 1, од. зб. 44, арк. 31]. Студенти й викладачі Харківського художньо-промислового інституту до 50-річчя Жовтня оформили ряд монументально-декоративних панно для заводів міста, підготували виставку портретів ветеранів Харківського комсомолу, створили алею героїв-комсомольців у Сквері Перемоги [9, ф. 373, оп. 1, од. зб. 40, арк. 72—73]. За 1968 р. члени Харківського відділення СПУ провели 1200 творчих зустрічей, з них 200 — в селах області [9, ф. 5374, оп. 1, од. зб. 36, арк. 55]. Систематично проводились «Дні науки і літератури» на крупних заводах міста.

Широкого розповсюдження набула така форма роботи, як співдружність мистецьких колективів і робітників заводів. На відкритих партійних зборах театру ім. Лисенка у лютому 1969 р. прийняли рішення про покращання шефської роботи, про створення методичного центру, галузевих секцій. В театрі побував протягом дня колектив драмгуртка Барвенківського Буднику культури. Театр заключив договір про співдружність з колективом заводу ім. Малишева [9, ф. 4236, оп. 1, од. зб. 44, арк. 1]. Висвітлюючи хід виконання цього договору, газета «Красное знамя» писала: «Працівники театру постійно бувають в цехах заводу, надають всебічну допомогу в розвитку самодіяльної творчості. Немає нічого дивного в тім, що славний колектив малишевців нині представляють на мистецькій орбіті його вихованці — солістка Київського театру опери і балету — Народна артистка СРСР Є. Мірошниченко, соліст Харківської опери Б. Жайворонок, лауреат Державної премії А. Резніченко, письменники І. Шутов, В. Синенко, В. Срібний та інші» [8, 1969, 20 лют.]. Подібні договори існували і в інших театрах. Діячі мистецтв глибше пізнавали дійсність, поглиблювали громадський кругозор, бачили оцінку своєї праці, дізнавалися, що чекає від них робітничий клас. У свою чергу, трудящі ближче ознайомилися з творчою лабораторією, специфікою праці художньої інтелігенції. Така співдружність благотворно впливала на ідейне й естетичне виховання робітників, піднімала їх культурний рівень. Нова форма міцних зв'язків між творчими і виробничими колективами — співдружність. Це процес обопільного і багатостороннього збагачення робітничого класу й інтелігенції, що виражає їх духовну єдність і є закономірним, необхідним явищем життя розвиненого соціалістичного суспільства [6, с. 101].

Однак, таке досягнення в громадській діяльності митців Харкова не означало, що не лишилося резервів для підвищення соціальної активності художньої інтелігенції. На VIII пленумі Харківського обкому Компартії України (січень 1968 р.) говорилося, що творчі спілки і організації ще недостатньо активно беруть участь в ідейному і естетичному вихованні молоді [10, ф. 2, оп. 141, од. зб. 8.

арк. 113]. У шефській роботі творчих організацій є ще немало недоліків: не завжди чіткі плани цієї роботи на селі, ведеться вона не систематично, репертуар бригад, що виїжджають, не завжди на належному рівні, зустрічі, які відбуваються в цехах, гуртожитках тощо мають характер творчих звітів, а не обопільних контактів, бесід. Ще недостатня допомога, котра надається самодіяльності. Тут також порушується плановість, регулярність, а також і ефективність.

Розв'язання всього цього комплексу завдань покладалося на первинні парторганізації творчих установ. Для досягнення успіхів у цій справі партійним організаціям необхідно було підвищити рівень ідейної і організаційної роботи, систематично піклуватися про поповнення своїх лав молоддю, готуючи її заздалегідь, налагодити тісніші контакти з парторганізаціями промислових підприємств і колгоспів, ширше використовувати пресу, радіо, телебачення. Для популяризації творчості харківських діячів мистецтва, посилити індивідуальну роботу з ними, сприяти активізації промадської і творчої діяльності митців. Необхідно було активізувати профспілки і комсомол щодо виконання соціалістичних зобов'язань, підвищення відповідальності художньої інтелігенції.

Приділяючи велику увагу ідейному загартуванню художньої інтелігенції Пленум ЦК Компартії України (травень 1974 р.) постановив: «Обкомам, міськкомам, райкомам партії, первинним партійним організаціям, комуністам — членам творчих спілок, працівникам мистецьких установ покращити ідейно-виховну роботу серед художньої інтелігенції. Необхідно спрямовувати зусилля діячів мистецтва на те, щоб вони в своїх творах яскраво і переконливо відображали славні діла радянських людей. Виховувати у літераторів, діячів мистецтва почуття громадського обов'язку, зміцнювати їх зв'язки з життям» [8, 1974, 19 травня].

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Чергові завдання Радянської влади. — Ленін В. І. Повне зібр. тв., т. 36, с. 155—195.
2. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1971. 360 с.
3. Брежнев Л. І. Промова на XVII з'їзді ВЛКСМ. — Ж. «Комуніст України», 1974, № 5, с. 95.
4. Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1976. 274 с.
5. Антоненко В. Г. Роль искусства в развитии творческой активности народа. — В кн.: Диалектика объективного и субъективного в развитии социалистического общества. М., «Мысль», 1970. 317 с.
6. Хорошилова И. С. Культурно-шефская деятельность советской художественной интеллигенции. — В сб.: Философские науки, вып. 2. Алма-Ата, Изд-во Казахского ун-та, 1973, с. 179.
7. Итоги Всесоюзной переписи населения. т. IV М., «Статистика», 1973. 808 с.
8. Газ. «Красное знамя». Орган Харьковского обкома Компартии Украины и областного Совета депутатов трудящихся.
9. Партійний архів Харківського обкому Компартії України.
10. Поточний архів Харківського обласного товариства «Знання».

**З ДОСВІДУ ПАРТІЙНОГО КЕРІВНИЦТВА ТРУДОВИМ ВИХОВАННЯМ
УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ РЕСПУБЛІКИ**
(1961—1966 рр.)

К. Маркс, Ф. Енгельс і В. І. Ленін переконливо довели, що всебічний розвиток людини неможливий без політехнічного навчання і трудового виховання, без зв'язку навчання з продуктивною працею.

Ще задовго до Великої Жовтневої соціалістичної революції в статті «Перли народницького прожектерства» В. І. Ленін передбачав, що в майбутньому суспільстві навчання буде поєднано з продуктивною працею молоді, бо ні навчання та освіта без продуктивної праці, ні продуктивна праця без навчання та освіти не можуть забезпечити необхідних знань і умінь, які відповідали б сучасному рівневі розвитку науки і техніки.

В історичній промові на III з'їзді комсомолу, говорячи про невідкладні завдання спілок молоді в нових умовах будівництва соціалізму, Володимир Ілліч підкреслював, що суто теоретичні знання, відірвані від життя, нічого не варті. Роз'яснюючи основні завдання Комуністичної спілки молоді, він говорив: «Треба, щоб Комуністична спілка молоді виховувала всіх з молодих років у свідомій і дисциплінованій праці» [1, т. 41, с. 303].

Виходячи з вказівок класиків марксизму-ленінізму, партія завжди надавала і надає важливого значення трудовому вихованню молоді. XXV з'їзд КПРС підкреслив, що в умовах науково-технічної революції особливо зростає значення проблеми підготовки людини до праці і важлива роль у цьому належить загальноосвітній школі [2, с. 92].

Однією з ділянок боротьби партійних організацій за втілення в життя ленінських настанов про зміцнення викладання основ науки з практикою комуністичного будівництва була організація виробничого навчання учнів середніх шкіл. Воно здійснювалося в учбових і виробничих цехах промислових підприємств, у радгоспах і колгоспах, а також в учнівських виробничих бригадах і навчально-дослідних господарствах, у шкільних і міжшкільних навчально-виробничих майстернях. Так, в 1962 р. виробничим навчанням тільки з сільсько-господарської спеціальності в середніх школах республіки було охоплено 162,8 тис. учнів [10, 1962, № 4, с. 6]. У республіці було створено 246 навчально-виробничих цехів на 11,2 тис. робочих місць і 284 дільниці та лінії на 6,1 тис. місць, де навчалось 96, 9 тис. учнів [8, с. 147]. Добре обладнали навчально-виробничі цехи заводи: Харківський тракторний, Київський, «Арсенал», Донецький металургійний, Ждановський «Азовсталь», Ясиновський коксохімічний.

Лише у навчально-виробничому цеху Харківського тракторного заводу щороку навчалось близько тисячі учнів [6, с. 147].

Як показує досвід, найпоширенішою формою залучення школярів до продуктивної праці були учнівські виробничі бригади. На-

прикінці 1965/66 р. у них працювало понад 275 тис. старшокласників [8, с. 148].

Керуючись постановою ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 19 серпня 1961 р. «Про поліпшення виробничого навчання учнів середніх загальноосвітніх шкіл Української РСР», Дніпропетровський [13, ф. 19, оп. 38, спр. 285, арк. 88], Київський [11, 1962, 27 січ.], Полтавський [15, ф. 15, оп. 1, спр. 27, арк. 19] та інші обкоми партії проаналізували стан виробничого навчання на місцях, виявили ряд недоліків в організації його: недостатня матеріально-технічна база для виробничого навчання, в ряді місць школярів навчали вузького кола професій без урахування потреб економічного району в цих спеціальностях, а іноді і бажань учнів; окремі керівники підприємств мало турбувались про те, щоб праця була організована ефективно, з урахуванням можливостей підлітка, в окремих колгоспах учнівські виробничі бригади використовувались як підсобна робоча сила, допускався розрив між теоретичними заняттями, на яких вивчались механізми і практичною роботою в бригадах, де учні виконували роботу вручну; інколи трудове виховання перетворювалось у ремісництво, спостерігався відрив політехнізації від систематичного вивчення основ наук.

Було вироблено рекомендації щодо подолання цих недоліків. Узагальнивши досвід передових шкіл і базових сільськогосподарських підприємств, партійні комітети республіки рекомендували створювати учнівські виробничі бригади на великих ділянках землі, які дозволили б максимально використати машини і механізми.

Незабаром колгоспи і радгоспи УРСР передали школам 520 тракторів, 116 комбайнів, 455 автомашин. В 1964 р. учнівські виробничі бригади республіки вирощували провідні сільськогосподарські культури на площі 113 640 гектарів [11, 1965, 3 квіт.].

Питання виробничого навчання, трудового виховання учнів неодноразово були предметом обговорювання бюро обкомів, пленумів райкомів партії, зборів партійних активів і сесій міських і районних Рад депутатів трудящих, семінарів секретарів партійних організацій [12, ф. 1, оп. 222, спр. 61, арк. 35]. Велику увагу партійні комітети республіки приділяли учнівським виробничим бригадам як одній з найбільш ефективних форм трудового виховання учнів.

З метою вивчення передового досвіду учнівських виробничих бригад, з ініціативи обкомів і райкомів партії, кожного року проводились зльоти передовиків учнівських бригад, наради та науково-практичні конференції за участю відповідальних партійних працівників, керівників і спеціалістів колгоспів і радгоспів, секретарів партійних організацій.

На цих зльотах виступали секретарі Київського і Кіровоградського обкомів Компартії України В. О. Бойченко [11, 1962, 27 січ.], С. З. Сергієнко [11, 1962, 30 трав.], ветерани праці: депутат Верховної Ради СРСР, доярка колгоспу «Правда» Зборівського району Тернопільської області Л. Луцик [12, ф. 1, оп. 220, спр. 102, арк. 76], Герої Соціалістичної Праці С. Т. Гусач [15, ф. 15, оп. 10, спр. 131, арк. 116], О. В. Гіталов, Н. Г. Заглада [9, 1964, № 9, с. 71]. Вони

аналізували, підсумовували наслідки роботи учнівських виробничих бригад, вели ділову розмову про значущість хліборобських професій, про найвище щастя людини соціалістичного суспільства — бути корисним рідній Батьківщині, про честь і славу, про турботу, якою оточений в нашій країні трудівник колгоспних полів.

Традиційними в Дніпропетровській, Кіровоградській, Полтавській областях стали зльоти випускників середніх шкіл, учнівських виробничих бригад, які проходили під девізами: «Тільки в праці разом з робітниками і селянами можна стати справжніми комуністами», «Хай славляться руки, що пахнуть хлібом і металом» [15, ф. 15, оп. 11, спр. 31, арк. 182], «Учнівська виробнича бригада — одна з форм комуністичного виховання» [13, ф. 9823, оп. 2, спр. 30, арк. 30].

На них відбувався обмін досвідом, нагородження кращих шкільних виробничих бригад, які домоглися високих показників у праці. Так, за рішенням Дніпропетровського сільського обкому Компартії України від 29 листопада 1963 р. учнівська виробнича бригада Жданівської середньої школи Царичанського району Дніпропетровської області була нагороджена Перехідним Червоним Прапором Дніпропетровського обкому Компартії України і облвиконкому [13, ф. 9823, оп. 1, спр. 51, арк. 45].

Завдяки цим та іншим заходам значно покращалось трудове виховання учнів, чимало з яких розпочали вести дослідні роботи за завданням колгоспів, радгоспів, наукових установ. Так, протягом кількох років учні Георгієвської школи Кіровоградської області за дорученням колгоспу досліджували врожайність і строки дозрівання помідорів, учні Степнівської школи Сумської області — врожайність у зоні свого колгоспу різних сортів картоплі, учні Ново-Олександрівської школи Луганської області — пшеницю сорту Одеська і Харківська № 169 [6, с. 51]. Результати цих досліджень було передано у колгоспи.

У багатьох учнівських бригадах врожайність була вища, ніж на полях базових колгоспів. За роки існування учнівської виробничої бригади в Новопраскійській середній школі Олександрівського району Кіровоградської області учні на своєму полі виростили 8 тис. 800 ц озимої пшениці, 18 тис. ц кукурудзи та інших культур [11, 1967, 10 берез.].

Постійна увага до питань трудового виховання учнів з боку обкомів і райкомів партії сприяли активізації роботи в цьому напрямку і первинних партійних організацій шкіл.

Керуючись рішеннями партії, шкільні парторганізації спрямовували діяльність учителів шкіл на наближення викладання основ наук з загально-корисною працею учнів, поширювали досвід учителів-комуністів, які в своїй повсякденній праці з учнями, домогались не тільки глибокого засвоєння учнями основ наук, а й того, щоб учні набували на основі цих знань трудових навиків і вмінь, готувалися до трудового життя.

Позитивний досвід трудового виховання учнів нагромадили партійні організації Любашівської середньої школи № 2, Анан'їнської

середньої школи № 2 Одеської області [12, ф. 1, оп. 220, спр. 116, арк. 102]. Чернівецької середньої школи № 3 [12, ф. 1, оп. 222, спр. 61, арк. 91], Вінницької середньої школи № 4 [11, 1965, 24 лют.], Ново-Георгієвської школи Кіровоградської області, Ново-Олександрівської школи Луганської області [6, с. 51], середньої школи № 6 м. Кіровограда.

Загострюючи увагу на питаннях трудового виховання учнів, шкільні парторганізації активізували в цьому плані роботу дирекції шкіл, класних керівників, методичних об'єднань, піонерської і комсомольської організацій, надавали учням допомогу в виборі професії, а випускникам у трудовлаштуванні по обраній ними спеціальності.

Так, партійна організація середньої школи № 6 м. Кіровограда, обговоривши на партійних зборах стан трудового виховання і навчання учнів у школі, зобов'язала колектив учителів, керівників предметних комісій, адміністрацію школи активніше проводити з учнями роботу з профорієнтації, виконувати вимоги партії про політехнізацію учбового процесу [14, ф. 1996, оп. 1, спр. 21, арк. 42—48].

Аналіз роботи партійних організацій шкіл показав, що з метою посилення трудового виховання школярів, первинні партійні організації широко використовували досвід кращих передовиків виробництва, трудові традиції старших поколінь, створювали власні шкільні традиції. З ініціативи учителів-комуністів у школах практикувалось проведення екскурсій на виробництво, свят першої борозни, врожаю, посвяти в колгоспники. Так, в Богданівській середній школі ім. В. І. Леніна Кіровоградської області за традицією вручали трудову книжку на урочистому вечорі в присутності піонерсько-комсомольського активу школи і учителів, батьків, передовиків колгоспу, випускників школи, які працюють в колгоспі, ветеранів праці.

Аналогічна робота по трудовому вихованню проводилась в Новопразькій середній школі Кіровоградської області [7, с. 118], в Хомутецькій середній школі Полтавської області [15, ф. 15, оп. 11, спр. 3, арк. 182], у Росошанській школі Вінницької області, Урало-Кавказькій середній школі Луганської області, Липовецькій середній школі Вінницької області [6, с. 38].

Партійні організації республіки нагромадили деякий досвід в проведенні профорієнтаційної роботи з учнями. Змістовна профорієнтаційна робота проводилась у міських школах Луганської області: систематично організовувались вечори, присвячені найважливішим спеціальностям, на які запрошувались кадрові робітники; створювались спеціальні куточки або кабінети професійної орієнтації та інформації, де зосереджувались стенди і альбоми, що висвітлювали трудові звершення кращих виробничників, довідники про професії і професійні навчальні заклади, списки рекомендованої літератури.

Велику допомогу школі з питань професійної орієнтації подавали лауреати Ленінської і Державної премій, Герої Соціалістичної Праці, передовики виробництва, інженерно-технічні працівники.

Наприклад, Герой Соціалістичної Праці знатний шахтар М. Я. Мамай запрошував учнів на екскурсії до шахти, ознайомлював їх з сучасним обладнанням, з найновішими вугільними комбайнами та іншими машинами, на конкретних прикладах розкривав значення праці шахтарів у комуністичному будівництві [8, с. 149].

В багатьох школах республіки стали звичайними сумісні засідання педагогічної ради вчителів і правління колгоспу, збори партійної організації школи і партійної організації підприємства, колгоспу, присвячені виховним заходам. Так, наприклад, комуністи Знамянської середньої школи № 2 і колгоспу «Шлях Ілліча» Кіровоградської області, обговоривши питання трудового виховання учнів, накреслили ряд заходів щодо покращення його [14, ф. 2815, оп. 1, опр. 6, арк. 14].

Правильно розуміючи важливу роль батьків у підготовці школярів по вибору професії, шкільні парторганізації намагалися змінити до цього їх ставлення, підняти престиж робітничих, сільськогосподарських професій. Тому в багатьох районах республіки проводилися батьківські конференції з питань морального і трудового виховання дітей. Тільки в П'ятихатському районі Дніпропетровської області в жовтні 1962 р. було проведено 33 такі конференції [13, ф. 19, оп. 38, спр. 285, арк. 230].

Але, слід зазначити, що в більшості шкіл республіки профорієнтаційна робота мала епізодичний характер: процес трудового виховання був слабо пов'язаний з показом сучасного виробництва.

Профорієнтаційна робота активізувалася в 1966 р., коли в зв'язку з скороченням на один рік строку навчання, в середній загальноосвітній школі одночасно відбулось два випуска з 10-х і 11-х класів і кількість випускників середніх загальноосвітніх шкіл порівняно з попереднім роком збільшилася майже утричі [11, 1966, 26 берез.].

Розв'язанню завдань профорієнтаційної роботи партійні організації підпорядковували засоби масової інформації — місцеве радіомовлення та районну газету. Так, за 6 місяців 1966 р. районна газета Лубенського району Полтавської області «Ленінська зоря» надрукувала 10 статей, присвячених трудовлаштуванню випускників шкіл, за цей же час по місцевому радіо було передано 9 виступів керівників партійних радянських і господарських організацій, спеціалістів господарств, учителів, самих випускників, в яких вони розповідали про вибір професії [15, ф. 15, оп. 11, спр. 31, арк. 183].

Про позитивні наслідки трудового виховання свідчить той факт, що за п'ять років досліджуваного періоду понад 750 тис. випускників восьмирічних і середніх шкіл пішли працювати на важливі ділянки промисловості та сільського господарства [11, 1966, 4 трав.].

Причому непоодинокими в республіці стали факти, коли учні цілими класами ішли працювати на будови, в рідні колгоспи. Так, тільки в Кіровоградській області 1963—64 р. випускники 32 середніх шкіл пішли працювати в колгоспи всім класом [9, 1964, № 9, с. 78].

Таким чином, протягом 1961—1966 рр. партійні комітети республіки, шкільні партійні організації вели наполегливу боротьбу за удосконалення форм трудового виховання учнівської молоді, підготовку молоді до суспільно-корисної праці.

Проте, як відомо, в трудовому вихованні школярів у кінці 50-х на початку 60-х років мало місце багато недоліків. Головний з них полягав у тім, що в багатьох школах країни були відсутні необхідні умови для здійснення обов'язкової професійної підготовки учнів [4, 1966, № 4, с. 75]. Важливу роль у ліквідації недоліків у трудовому вихованні учнів загальноосвітніх шкіл відіграли Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 23 лютого 1966 р. «Про часткову зміну трудової підготовки в середній загальноосвітній школі», указ Президії Верховної Ради СРСР від 14 березня 1966 р. «Про внесення часткових змін в статтю 4 Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток народної освіти СРСР» та указ Президії Верховної Ради Української РСР «Про внесення часткових змін до статті 5 Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» [5, 1966, № 16, с. 23], рішення XXIII, XXIV з'їздів КПРС. Відповідно до цих рішень радянська школа мала і надалі розвиватись як трудова, політехнічна, а там де є відповідна навчально-виробнича база, — з певною професійною підготовкою.

На необхідність дальшого удосконалення трудового виховання учнів, створення учнівських виробничих бригад та інших форм трудового виховання шкільної молоді вказав травневий (1974 р.) Пленум ЦК Компартії України [3, 1974, № 6, с. 25]. Він вказав на необхідність і далі поліпшувати роботу по озброєнню учнів сучасними знаннями, формувати в них комуністичний світогляд, а також сприяти трудовому загартуванню, професійній орієнтації і підготовці школярів до суспільно-корисної праці [3, 1974, № 6, с. 8].

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Завдання спілок молоді. — Ленін В. І. Повне зібр. тв., т. 41, с. 284—303.
2. Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1976. 274 с.
3. Щербицький В. В. Про завдання партійних організацій республіки по дальшому поліпшенню ідеологічної роботи в світлі рішень XXIV з'їзду КПРС. Ж. «Комуніст України», 1974, № 6, с. 13—43.
4. Собрание постановлений правительства Союза Советских Социалистических Республик. М., Госюриздат, 1965.
5. Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР.
6. Рябухін М. А. Виховання комуністичного ставлення до праці в учнів восьмирічної школи. К., «Рад. школа», 1970. 88 с.
7. Каченко І. Т. Трудове виховання старшокласників. К., «Рад. школа», 1971. 144 с.
8. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР (1917—1967 рр.). К., «Рад. школа», 1967. 481 с.
9. Ж. «Комуніст України».
10. Ж. «Рад. школа».
11. Газ. «Рад. освіта».
12. Партійний архів Інституту історії партії ЦК Компартії України.
13. Партійний архів Дніпропетровського обкому Компартії України.
14. Партійний архів Кіровоградського обкому Компартії України.
15. Партійний архів Полтавського обкому Компартії України.

ДО ПИТАННЯ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ ПО ВТІЛЕННЮ
В ЖИТТЯ ЛЕНІНСЬКИХ ІДЕЙ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА (1959—1970 рр.)

У розвитку сільського господарства історії відомі два шляхи: екстенсивний і інтенсивний. К. Маркс писав, що відтворення здійснюється «в розширеному масштабі: розширеному екстенсивно, коли розширяється тільки поле виробництва; розширеному інтенсивно, коли застосовуються більш ефективні засоби виробництва» [1, с. 178]. Використовуючи багатий фактичний матеріал, В. І. Ленін у своїх працях показує основні тенденції розвитку капіталістичного сільського господарства у період його зрілості, в умовах промислової революції. «Сільське господарство розвивається тут *головним чином* інтенсивно, не шляхом збільшення кількості оброблюваної землі, а шляхом поліпшення якості обробітку, шляхом збільшення розмірів капіталу, вкладуваного в ту саму кількість землі» [3, т. 27, с. 179—180], — писав В. І. Ленін у праці «Нові дані про закони розвитку капіталізму у землеробстві». І далі продовжував «...перехід до експлуатації найманих робітників зумовлюється не тільки розширенням площі господарства при старій технічній основі його, — так буває тільки при екстенсивному, примітивному господарстві, — але й підвищенням даної техніки, перетворенням її із старої в нову, прикладенням до тієї ж площі землі додаткового капіталу у вигляді, наприклад, нових машин або штучних добрив або збільшення і поліпшення худоби...» [3, т. 27, с. 180]. В. І. Ленін вважав розширене відтворення у сільському господарстві, що ведеться на інтенсивній основі, досконалішим, ефективнішим шляхом розвитку сільськогосподарського виробництва, екстенсивне землеробство — відсталим, примітивним, що ведеться старими способами. З метою оптимального використання наявних засобів і ресурсів К. Маркс і В. І. Ленін припускали можливим одночасне використання обох шляхів розвитку сільськогосподарського виробництва. На думку В. І. Леніна інтенсифікація, по-перше, повинна була розв'язати проблему «обезлюднення села», викликаного міграцією сільського населення в місто розширенням застосування техніки у сільськогосподарському виробництві. «Безперечно, — писав В. І. Ленін, — що відхід з села кращих і найінтелігентніших робітників є «перешкода» повному розвитку раціонального землеробства, але так само безперечно, що сільські господарі борються з цією перешкодою *розвитком техніки*, як-от: запровадженням машин» [2, т. 4, с. 131]. Ці теоретичні висновки правомірні і до розвитку сільського господарства в умовах соціалістичного і комуністичного будівництва. В. І. Ленін підкреслював, що інтенсифікація землеробства не випадкове, не місцеве, не епізодичне, а загальне явище всіх цивілізованих країн.

По-друге, інтенсифікація не тільки замінює тих працівників, що пішли до міста, але і створює «надлишок» робочої сили на селі,

сприяючи росту, прискоренню міграції сільського населення до міста.

По-третє, можна сказати, що інтенсифікація, підвищуючи ефективність використання землі, розв'язує до повної міри і проблему вибуття земель за різних причин з сільськогосподарського обороту.

Радянські вчені продовжують дослідження ленінського вчення про інтенсифікацію, засереджуючи основну увагу на вивченні сутності, факторів, методів, ефективності. Хоча до цього часу серед економістів і не склалось єдиної думки відносно сутності інтенсифікації, однак полеміка привертає увагу до цієї проблеми дослідників, практиків, котрі вивчають питання розвитку сільського господарства, що сприяє уважнішому, глибшому її дослідженню.

На практичне розв'язання питання про всемірну інтенсифікацію сільськогосподарського виробництва вказувалося і в Програмі, прийнятій XXII з'їздом КПРС «Головний шлях піднесення сільськогосподарства і задоволення зростаючих потреб країни в сільськогосподарській продукції, — говорить у Програмі партії, — всебічна механізація і послідовна інтенсифікація» [4, с. 66]. Це ж питання неодноразово обговорювалось на пленумах ЦК КПРС, пленумах обкомів, міськомів, райкомів партії, партактивах і зборах партійних і промадських організацій, зборах трудівників колгоспів, радгоспів та інших сільськогосподарських підприємств. Але слід вказати, що аж до березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС йшов процес пошуків шляхів і можливостей практичного здійснення інтенсифікації сільського господарства. У заходах, спрямованих на втілення в життя прийнятих постанов спостерігається поспішність, прагнення розв'язати таке важливе завдання черговою компанією.

В звіті ЦК КПРС XXV з'їздові партії підкреслено: «Життя підтвердило величезне значення курсу, початого березневим Пленумом ЦК КПРС у 1965 році. Зміцнення матеріально-технічної бази сільського господарства, велика організаторська і політична робота, проведена на селі, сприяли піднесенню землеробства і тваринництва» [4, с. 43].

Партійні організації України в умовах побудови комунізму стали більше приділяти уваги розвитку основних напрямків інтенсифікації сільського господарства. Одним з таких напрямків є комплексна механізація. Ще в травні 1961 р. ЦК Компартії України і Рада Міністрів визначили один — два райони в кожній області (в республіці 43 райони) у яких протягом найближчих років передбачали здійснити комплексну механізацію сільськогосподарського виробництва [14, ф. 1, сп. 218, од. зб. 104, арк. 62]. Це було спробою, поряд з організацією у районах опорних господарств на базі кращих колгоспів і радгоспів, створити показові райони комплексної механізації, що мало позитивні наслідки у господарствах з високим рівнем матеріально-технічної і кадрової забезпеченості.

Важливим напрямком в інтенсифікації є комплексна механізація. За підрахунками спеціалістів зростання продуктивності праці майже на 75% залежить від підвищення технічного рівня виробництва, решта припадає на організацію праці та інші фактори [11,

с. 219]. Здійснити комплексну механізацію сільськогосподарського виробництва завдання не з легких. За роки восьмої п'ятирічки система машин комплексної механізації сільського господарства нараховувала 1495 технічних засобів, дев'ята п'ятирічка їх нараховує 2343 [10, с. 34]. Усе це вимагає великих капіталовкладень.

Не менш важливим напрямком інтенсифікації сільського господарства є механізація. Після грудневого (1963 р.) Пленуму ЦК КПРС майже на кожному пленарному засіданні ЦК КПРС, ЦК Компартії України у тій чи іншій мірі розглядалось питання розвитку і впровадження хімії у сільськогосподарське виробництво. І це мало хороші наслідки. Кожний карбованець витрачений колгоспами чи радгоспами на мінеральні добрива, дає високу віддачу. Наприклад у 1967 р. на кожний затрачений карбованець одержано 8 крб. чистого прибутку [8, с. 97]. Тому партія надає багато уваги збільшенню поставок мінеральних добрив УРСР. Так, уже в 1970 р. на ниву в 1 га їх зросло з 61,8 кг (1960 р.) до 277,5 кг, тобто за 10 років збільшилось в 4,5 раза.

Слідуючим напрямком інтенсифікації сільського господарства являється меліорація. Після травневого (1966 р.) Пленуму ЦК КПРС [6, с. 138] їй почало надаватись належної уваги. Розгортання меліоративних робіт набувало особливого значення на Україні, де майже кожний третій рік засушливий. У 1963 р., наприклад, втрати від засухи лише по п'яти культурах (зерно, цукровий буряк, картопля, овочі, соняшники) склали більше 1 млрд. крб. [9, с. 19]. Зона з недостатньою природною вологою і періодичною засушливістю у республіці складає 28 млн. га, а на заболочені площі припадає 4 млн. га землі [14]. Чимало припадає у деяких областях і на еродовані землі. Так, у Кіровоградській області 654,2 тис. га або 37,4% [15], в Запорізькій — 545,5 тис. га, або 26% і 126 тис. га вигонів схильні до вітрової і водної ерозії [16], по Львівській нараховувалось 750 тис. га заболочених і з збільшеною вологою земель [17]. У меліорації найпомітніше проявляється перевага інтенсифікації. Тут простежується прямий зв'язок між додатковими капіталовкладеннями і ростом продукції. Продуктивність поливних земель у 1970 р. в цілому по республіці у 2,5 раза вища, ніж не зрошуваних [11, с. 23.]

У розвитку сільського господарства країни застосовувались обидва напрямки — екстенсивний і інтенсивний. Якщо з 1917 по 1969 р. посівні площі країни зросли на 1,7 раза, то валової продукції у 2,81. Це значить, що за рахунок розширення посівних площ одержано понад 42% валової продукції, а за рахунок продуктивності сільськогосподарської продуктивності землі понад 58% [11, с. 156]. На Україні зростання сільськогосподарської продукції досягнуто в основному за рахунок інтенсифікації. За згаданий період посівні площі у республіці збільшились на 18%, а валовий збір зріс у 2,8 раза, тобто більше ніж на 80% приросту продукції одержано в результаті інтенсифікації виробництва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. Капітал. — Маркс К., Енгельс Ф. Тв., т. 24. 598 с.
2. Ленін В. І. Нові дані про закони розвитку капіталізму в землеробстві. — Ленін В. І. Повне збір. тв., т. 27, с. 121—213.
3. Ленін В. І. Капіталізм у сільському господарстві. — Ленін В. І. Повне збір. тв., т. 4, с. 89—144.
4. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. К., Держполітвидав, УРСР, 1961. 126 с.
5. Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1976. 274 с.
6. Решения партии и правительства по сельскому хозяйству (1965—1971). М., «Колос», 1971.
7. Народне господарство Української РСР. Стат. щорічник. К., «Статистика», 1971.
8. Криштаб С. Г., Барова В. С. и др. Экономическая эффективность применения удобрений в Украинской ССР. — В кн. Экономические проблемы химизации сельского хозяйства, М., «Наука», 1968.
9. Трегобчук В. М. Ефективність капітальних вкладень у зрошення земель на Україні. К., «Наук. думка», 1972.
10. Швыдько В. Техническое перевооружение сельскохозяйственного производства. — «Экономика сельского хозяйства», 1971, № 10.
11. Хачатуров О. Проблемы интенсификации социалистического производства. — В сб.: «Вопросы теории и жизнь», вып. 11, 1970.
12. «Правда».
13. «Экономика Советской Украины», 1973, № 3.
14. ПА ІП ЦК Компартії України.
15. Партархів Кіровоградського обкому Компартії України. ф. 429, оп. 26, од. зб. 120.
16. Партархів Запорізького обкому Компартії України, ф. 102, оп. 81, од. зб. 16.
17. Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 3, оп. 3, од. зб. 1521.

Л. М. МОКЛЯК

ПАРТІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ В БОРОТЬБІ ЗА ЗМІЦНЕННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ БАЗИ ШКІЛ В РОКИ ВОСЬМОЇ П'ЯТИРІЧКИ

(на матеріалах Полтавської, Миколаївської і Херсонської
областей)

Важливою передумовою перемоги комуністичного ладу є формування нової людини — свідомого і активного будівника і члена комуністичного суспільства.

Провідна роль у вихованні підростаючого покоління, у забезпеченні його відповідною сумою знань належить радянській загальноосвітній школі. Вказуючи на величезне значення школи у вихованні та підготовці молодого покоління до свідомої творчої праці, Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев на Всесоюзному з'їзді учителів (1968 р.) говорив: «Саме у школі закладаються фундамент знань людини, основи її світогляду, формується характер. Усі якості, що визначають обличчя радянської людини, — її комуністична свідомість, любов до праці, патріотизм, гуманність, почуття інтернаціоналізму — виховуються під впливом і при активній участі школи» [4, с. 210].

Радянська школа розвивається під безпосереднім керівництвом Комуністичної партії, яка приділяє пильну увагу питанням розвитку і вдосконалення народної освіти.

Великі завдання в справі розвитку народної освіти, загально-освітньої школи поставив XXIV з'їзд КПРС. Успішне їх розв'язання вимагає вивчення і узагальнення кращого досвіду минулих років і використання його в діяльності партійних організацій. Значна увага цьому приділена в працях Березняка Є. С., Гутянського С. К., Білодіда І. К., Шашла Т. М., Моторнюка М. М. та ін. авторів.

Але цілий ряд питань розвитку загальноосвітньої школи, зокрема, період восьмої п'ятирічки, коли XXIII з'їзд КПРС у своїх рішеннях передбачив: «Протягом п'ятиріччя завершити в основному запровадження загальної середньої освіти для молоді» [1, с. 246], керівництво партійних організацій розвитком шкіл, зміцнення їх матеріально-технічної бази як важливої передумови переходу до загальної середньої освіти, досвід окремих партійних організацій чекають свого дослідження.

У даній статті робиться спроба проаналізувати досвід роботи партійних організацій України по зміцненню матеріальної бази шкіл в роки восьмої п'ятирічки.

Головним змістом діяльності партійних організацій в роки восьмої п'ятирічки у здійсненні ленінських настанов щодо розвитку освіти є боротьба за втілення в життя Програми партії, рішення XXIII з'їзду КПРС, Пленумів ЦК партії, постанов партії і уряду, які визначили розвиток загальноосвітньої, трудової і політехнічної школи, націлили її на озброєння учнів міцними знаннями з основ наук, на формування в них матеріалістичного світогляду і комуністичної моралі, на підготовку молоді до життя, до свідомого вибору професій. Велику роль у дальшій конкретизації політики партії в питаннях розвитку школи відіграла постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи» (1966 р.).

Важливим заходом партійних організацій у здійсненні переходу до загальної середньої освіти є удосконалення мережі загальноосвітніх шкіл, зміцнення їх матеріальної бази, зменшення кількості малокомплектних шкіл, початкових і збільшення середніх. За восьму п'ятирічку кількість початкових шкіл у республіці зменшилась на 2012 одиниць, а кількість середніх за цей час зросла на 1164 [6, с. 476]. Роки восьмої п'ятирічки були періодом дальшого зміцнення навчально-технічної бази народної освіти України. В містах і селах республіки за цей час споруджено 3662 нові школи на 1267 тис. учнівських місць. Майже п'ята частина школярів сіла за парти в нових приміщеннях [8, 1972, № 11, с. 51]. Значно зросло число середніх шкіл в сільській місцевості. Якщо в 1965/66 р. в селах працювало 3210 середніх шкіл, то в 1969/70 р. — 3790. Це стало однією з передумов підвищення загальноосвітнього рівня молоді. На 10,2% в порівнянні з 1965 р. зросло в 1969 р. кількість випускників 8-х класів, які продовжували навчання в 9-х класах. За 1966—1970 рр. у республіці середню освіту здобули 2,5 млн. юнаків і дівчат — вдвічі більше, ніж за попередні 5 років, з них половина пішла працювати у народне господарство [2, с. 51].

Постійно дбає про зміцнення матеріальної бази шкіл партійна організація Полтавщини. Будівництво шкіл області здійснюється за рахунок державних асигнувань і за рахунок коштів колгоспів. З кожним роком п'ятирічки розширюється мережа шкільних закладів. Про це свідчить таблиця, складена на основі архівів Полтавського облвню [12].

Роки	Кількість збудованих шкіл		Кількість учнівських місць	
	всього	з них побудовано колгоспами і радгоспами	всього	в школах, побудованих колгоспами і радгоспами
1965/66	51	28	12676	3480
1966/67	56	36	10052	4670
1967/68	38	26	8181	4760
1968/69	45	40	10260	6536
1969/70	39	30	10062	5042
1970/71	39	31	11816	6763

Важливим фактором допомоги школі стає метод народної за-будови. На Полтавщині ініціаторами соціалістичного змагання по будівництву шкіл стали трудящі Глобинського району. Розпочавши трудову вахту на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, вони зобов'язалися протягом 1968—1970 рр. збудувати 7 шкіл, 7 дитячих закладів, обладнати в кожній середній школі не менше 3 навчальних кабінетів. Все це — за рахунок коштів колгоспів і підприємств [9, 1967, 22 груд.]. Зобов'язання успішно виконані. Наприклад, в с. Глобине було побудовано школу на 1020 місць із спортзалом і актовим залом, добре обладнаними кабінетами, бібліотекою, їдальнею. Понад 700 тис. крб. було виділено на будівництво цієї школи і 52 тис. крб. — на спорудження котельні в школі колгоспом ім. Мічуріна, де головою правління вже понад 30 років працює Герой Соціалістичної Праці В. Є. Курченко [11, 1974, 13 квіт.].

Обласний комітет Компартії України та виконком обласної Ради депутатів трудящих схвалили цю цінну ініціативу і зобов'язали міські, районні комітети партії, виконкоми Рад депутатів трудящих обговорити звернення трудящих Глобинського району по поданню допомоги будівництву шкіл і прийняти свої соціалістичні зобов'язання.

Почин глобинців підтримали трудівники Гадяцького, Полтавського та ряду інших районів [9, 1968, 16 січ.].

З кожним роком збільшується кількість коштів, виділених колгоспами Полтавщини для будівництва шкіл. Якщо в 1968 р. колгоспи і радгоспи області виділили 437 тис. крб. для спорудження шкільних приміщень, то в 1969 р. — 514 тис. крб. [9, 1968, 16 січ.]. Партійна організація Полтавщини докладає чимало зусиль до за-

лучення робітників, колгоспників до справи зміцнення навчально-матеріальної бази шкіл. Так, збори парторганізації колгоспу «Маяк» Глобинського району, обговоривши питання про розвиток культури на селі, прийняли рішення про спорудження двоповерхового будинку школи [9, 1967, 18 лют.]. Про будівництво школи йшла мова і на загальних зборах трудівників артiлі «Червона Україна» [9, 1967, 2 серп.]. В 1966 р. бюро Оржицького райкому партії та виконком районної Ради депутатів трудящих вирішили питання про шефство над навчальними закладами, закріпивши за кожним з них колгосп, підприємство чи організацію. Завдяки цьому скрізь були створені кабінети фізики і хімії, в більшості шкіл майже з усіх навчальних предметів — класи-кабінети, кімнати технічних засобів навчання. Всі середні і восьмирічні школи мають кінопроектори, епідіаскопи, фільмоскопи, магнітофони. В районі відкрито фільмотеку. Це дає змогу широко використовувати науково-технічні засоби навчання, підвищувати якість виховного процесу. Скрізь є майстерні, дослідні ділянки, географічні майданчики. Значні кошти асигнуються колгоспами для шкільного будівництва. Наприклад, колгосп ім. Суворова Оржицького району (голова правління О. Д. Лісничий) побудував у с. Опішках школу, придбав їй інвентар для спортивного залу, обладнав їдальню для учнів, виділив продукти для безплатного харчування [9, 1968, 15 трав.].

Активно підтримують ініціативу колгоспів, радгоспів і підприємств, уміло спрямовують сили громадськості на допомогу школі партійні організації Новотроїцького району Херсонської області. У 1967 р. колгосп «Степовий» збудував у с. Оградівці середню школу на 420 місць. На відкриття школи запросили передових трудівників району. Колективи інших колгоспів і радгоспів району вирішили і в своїх селах спорудити нові школи. Вже через рік було побудовано 8 типових шкіл [8, 1971, № 8, с. 47].

У селах Кримської області за період 1965—1967 рр. зведено 154 школи на 46 500 учнівських місць, 53 спортивних зали, 75 шкільних їдалень, 205 дитячих садків, побудовано 530 класних кімнат [5].

Протягом восьмої п'ятирічки колгоспи республіки збудували 2698 загальноосвітніх шкіл на 601,9 тис. учнівських місць [7, с. 374].

«Цю народну ініціативу, — говорив на Всесоюзному з'їзді вчителів Л. І. Брежнев, — слід підтримувати і заохочувати, особливо тепер, коли треба розширяти шкільне будівництво в зв'язку з переходом на загальне середнє навчання» [4, с. 219].

Велику допомогу сільським школам надали комсомольські організації. З кожної області можна навести захоплюючі приклади допомоги школі з боку комсомолу. Так, понад тисячу годин відпрацювала на шкільних новобудовах молодь колгоспів ім. Леніна, ім. Фрунзе, ім. Артема Полтавської області, на сім тисяч карбованців виконали комсомольці робіт, споруджуючи навчальні заклади в с. Теплівка і Смотрики Пирятинського району. Понад 10 шкіл за останні роки збудовано комсомольцями Лубенщини. Комсомол Кременчуцького автозаводу в 1969 р. здав у експлуатацію школу на 1280 місць, спортзал, стрілецький тир, 2 стадіони, 2 майстерні,

обладнали 5 кабінетів і одну фотолабораторію в сільських школах [11, 1969, 21 жовт.].

У Миколаївській області з участю комсомольців і молоді в 1969 р. збудовано 33 школи, 10 шкільних інтернатів, 295 будинків для вчителів, 229 стадіонів і спортивних майданчиків, обладнано 226 кабінетів, створено 267 технічних гуртків, надіслано в сільські школи 29 869 примірників художньої, навчальної та методичної літератури.

Протягом 1969—1970 рр. на Херсонщині за активною участю комсомольців і молоді закінчено спорудження 57 шкіл на 22 656 місць, 56 дошкільних закладів, 17 спортивних залів, 14 навчальних майстерень і 17 пришкільних інтернатів [10, 1971, 10 листоп.].

Зміцнення матеріальної бази шкіл, забезпечення їх необхідними технічними засобами, будівництво майстерень сприяє трудовому вихованню учнів, дає змогу здійснювати зв'язок школи з життям, прививає їм навички механізаторської професії, залучає їх до почесної хліборобської праці.

Ефективні і змістовні форми роботи в цьому напрямку в партійній організації Миргородського району Полтавської області. В с. Хомутцях колгосп побудував шкільні майстерні, в розпорядженні учнів три трактори на ходу і один для монтажу і демонтажу. Проводяться спільні засідання педагогічної ради і правління артлілі з питань трудового виховання учнів. Робота по трудовому вихованню дає бажані наслідки. У 1969 р. випускники Хомутецької середньої школи очолювали польові ланки, 150 — працювали механізаторами, 35 — доярками, 35 з них відзначені урядовими нагородами. Колишній бригадир учнівської бригади, агроном колгоспу К. І. Гулій, удостоєна високого звання Героя Соціалістичної Праці. В 1970 р. 50% випускників Хомутецької середньої школи залишилися працювати в сільському господарстві. За успіхи в трудовому вихованні учнів Хомутецька школа нагороджена грамотою Президії Верховної Ради УРСР.

Чудові наслідки і в Рашівській школі, де за п'ять років працівники сільського господарства прийняли в свої ряди 91 випускника середньої школи.

З метою пропаганди передового досвіду по трудовому вихованню учнів Полтавський обком партії, обласний відділ народної освіти сприяють організації та проведенню у вересні 1970 р. в Полтаві триденної пересувної виставки передового досвіду по трудовому вихованню і профорієнтації учнів, котра висвітлювала освітню і виховну роботу педагогічних колективів Хомутецької та Рашівської середніх шкіл, велику допомогу яким надавали колгоспні партійні організації та районні комітети партії [9, 1970, 1 верес.].

Успішне залучення шкільної молоді до хліборобської професії — результати профорієнтаційної роботи, трудового виховання учнів, наслідок успішного виконання партійними організаціями рішень партії і уряду щодо розвитку шкільної освіти і виховання, зміцнення зв'язку школи з життям, з практикою комуністичного будівництва.

Великі завдання в розвитку народної освіти, середньої загально-освітньої школи поставив XXV з'їзд КПРС, який наголосив на необхідності дальшого серйозного вдосконалення всієї загальноосвітньої системи і насамперед — середньої школи. В рішеннях з'їзду значна увага приділяється зміцненню матеріальної бази шкіл, зокрема, передбачено будівництво шкіл не менш як на 7 млн. учнівських місць, в тому числі приблизно на 4,5 млн. місць у сільській місцевості [3, с. 75], забезпечення шкіл сучасними наочними посібниками, поліпшення оснащення лабораторій, навчальних і навчально-методичних кабінетів, майстерень сучасним устаткуванням, приладами, інструментами.

У цих заходах проявляється батьківське піклування Комуністичної партії і Радянського уряду про народну освіту, про створення всіх умов для творчої праці радянського вчителя. Постійна турбота Комуністичної партії, первинних партійних організацій про загальноосвітню школу — запорука успіхів у справі розвитку народної освіти, в комуністичному вихованні підростаючого покоління.

ЛІТЕРАТУРА

1. Матеріали XXIII з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1966. 286 с.
2. XXIV з'їзд Комуністичної партії України. 17—20 березня 1971 р. Стенографічний звіт. К., Політвидав України, 1972. 378 с.
3. Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки. К., Політвидав України, 1976. 96 с.
4. Брежнев Л. І. Промова на Всесоюзному з'їзді учителів. — Брежнев Л. І. Ленінським курсом. Промови і статті. Т. 2. К., Політвидав України, 1971, с. 210—227.
5. Третій з'їзд учителів Української РСР. К., «Рад. школа», 1969. 102 с.
6. Народне господарство Української РСР в 1972 році. Статистичний щорічник. К., «Статистика», 1971. 565 с.
7. Народне господарство Української РСР в 1971 році. Ювілейний статистичний щорічник. К., «Статистика», 1972. 547 с.
8. Ж. «Комуніст України».
9. Газ. «Зоря Полтавщини».
10. Газ. «Молодь України».
11. Газ. «Комсомолец Полтавщини».
12. Поточні архіви Полтавського ОблВНО. Основні показники розвитку народної освіти області за 1965—1970 рр.

З М І С Т

Антоненко С. І. З історії боротьби В. І. Леніна проти буржуазного лібералізму в Росії напередодні першої російської революції	3
Суховеев М. М. Нелегальне партійне будівництво більшовиків України періоду першої світової війни у радянській історіографії 20-х—початку 30-х років	10
Риболовлева Е. П. Деякі питання боротьби більшовиків України за Ради в період від Лютого до Жовтня 1917 р. у мемуарній літературі	19
Пиріг Р. Я. Партійне будівництво на Україні (жовтень 1918—лютий 1919 рр.)	26
Маленко Є. Ю. Більшовики Сумщини в роки першої світової війни і другої революції в Росії (липень—лютий 1917 рр.)	32
Євсеев Є. Т. До питання про керівництво КП(б)У комітетами незаможних селян (1925—1929 рр.)	37
Стрельцов А. Ю. Газета «Комуніст» — пропагандист будівництва Дніпрогесу	46
Білоцерківський В. Я. Газета «Комуніст» у боротьбі за удосконалення діяльності політосвітніх закладів республіки та зміцнення їх зв'язку з соціалістичним будівництвом (1926—1932 рр.)	52
Заморіна Л. Л. Роль комсомольської преси України в інтернаціональному вихованні молоді (1928—1932 рр.)	60
Віденін В. П., Даниленко М. Т. Робота партійних організацій України по посиленню ролі засобів масової інформації і пропаганди в атеїстичному вихованні населення (1954—1961 рр.)	66
Сидоренко М. О. Керівництво партійних організацій України соціалістичним змаганням у нафтогазодобувній промисловості республіки (1959—1965 рр.)	72
Моцак В. А. До питання про участь профспілок України в управлінні промисловим виробництвом (1959—1965 рр.)	79
Шевченко Р. І. Діяльність Комуністичної партії у справі ефективного навчального процесу загальноосвітньої школи по інтернаціональному і патріотичному вихованню учнів (на матеріалах суміжних областей РРФСР і Української РСР. 1961—1966 рр.)	88
Гребенюк В. В. Робота партійних організацій України по вдосконаленню економічного навчання партійно-господарських кадрів важкої промисловості в умовах господарської реформи (на матеріалах Харківської і Донецької областей)	96
Макаренко О. С. Боротьба парторганізацій за високу якість надійності і довговічність промислової продукції на підприємствах Української РСР (1961—1966 рр.)	102
Коршунова Т. П. Діяльність Харківської обласної партійної організації у справі підвищення соціальної активності художньої інтелігенції в період між XXIII і XXIV з'їздами КПРС	109
Романенко Н. І. З досвіду партійного керівництва трудовим вихованням учнів загальноосвітніх шкіл республіки (1961—1966 рр.)	114
Бондарев Є. О. До питання про діяльність Компартії України по втіленню в життя Ленінських ідей інтенсифікації сільськогосподарського виробництва (1959—1970 рр.)	120
Мокляк Л. М. Партійні організації України в боротьбі за зміцнення матеріальної бази шкіл в роки восьмої п'ятирічки (на матеріалах Полтавської, Миколаївської і Херсонської областей)	124